ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

16—31 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1997 Թ.

№ 16 (102)

ԳԻՆԸ՝ 60 ԴՐԱՄ

ՀԱՅ-ԻՏԱԼԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐ

Կապեր, որոնք թեև դարավոր պատմություն ունեն, որոնց, սակայն, պետք է նոր թափ, նոր բովանդակություն հաղորդել։ Հայոց ցեղասպանության ճանաչում, հայ-իտալական գիտական, մշակութային համագործակցություն... Ահա բնագավառներ, որոնց շուրջ էլ գնաց խոսակցություն ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆ. Սարգսյանի մոտ։ Պրեզիդենտն ընդունեց Իտալիայում Հայաստանի Հանրապետության դեսպան Գ. Բաղդասարյանին, որը պատմեց Իտալիայում հայ մշակույթի, գիտության պրոպագանդման մեծ հեռանկարների և գործնական քայլերի մասին։

Զրույցի ժամանակ, որին մասնակցում էին ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ Է. Գաբրիելյանը, Հայաստան-Իտալիա ընկերության նախագահ Ջ. Թորոսյանը, Հայոց ցեղասպանության ինստիտուտ-թանգարանի տնօրեն Լ. Բարսեղյանը, քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտի տնօրեն Ա. Մանթաշյանը, խոսվեց Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ուղղությամբ Իտալիայում կատարվող քայլերի մասին, նշվեց, որ պառլամենտում երկու անգամ զեկուցումներ են լսվել Հայոց ցեղասպանության մասին, իսկ պատգամավորները շորս հարցապնդում են կատարել այդ ուղղությամբ։ Իտալական հեռուստատեսությունը համարյա ավարտել է Արմին Վեգներին նվիրված հեռուստաֆիլմը, որը փաստորեն ամբողջությամբ նվիրված է Հայոց մեծ եղեռնին։

Զրույցի ժամանակ շոշափվեցին Հայաստանի և Իտալիայի գիտությունների ակադեմիաների միջև առավել սերտ կապեր, համագործակցություն հաստատելու խնդիրները։

Լրանում է իտալացի խոշոր գիտնական, ֆոտոքիմիայի հիմնադիր, հայազգի Ջիակոմո Ջամչյանի ծննդյան 140-ամյակը։ Հոկտեմբերին ՀՀ ԳԱԱ-ում անցկացվելու է գիտաժողով, որին կմասնակցեն նաև գիտնականներ Իտալիայից, մասնավորապես՝ Բոլոնիայի համալսարանից։ Այս մասին ներկաներին պատմեց հոբելյանական հանձնաժողովի նախագահ, ակադեմիկոս Ա. Մանթաշյանը։

ԱՐՑԱԽ. ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ Է ՈՐՈՇՈՒՄ ԻՐ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

1988 թ. փետրվարի 20-ին Լեռնային Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտում, մարզային խորհուրդը միաձայն որոշում է ընդունում՝ Հայաստանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին, դրանով նոր շրջան է բացվում Արցախյան հիմնախնդրի արդարացի լուծման համար, օտար լծից հինգավուրց Արցախի ազատության ու անկախության համար պայքարի ուղղությամբ։ Այդ մեծ պայքարի ճանապարհին կարևոր իրադարձություն էր այս տարվա հուլիսի 6—7-ը Ստեփանակերտում տեղի ունեցած Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական մի շարք կուսակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների ու հայ մտավորականության ներկայացուցիչների խորհրդաժողովը՝ Ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորման միասնական դիրքորոշում մշակելու համար։

Տողերիս հեղինակը ևս մասնակցում էր Ստեփանակերտի դահլիճում տեղի ունեցած այդ խորհրդաժողովին, որի աշխատանքները ղեկավարում էր ԼՂՀ նախագահի պաշտոնակատար, վարչապետ Լեռնարդ Պետրոսյանը։ Մենք եղանք բազմաթիվ վայրերում, ծանոթացանք հանրապետության նվաճումներին, այցելեցինք Մարտունու ռազմաճակատի առաջավոր գիծը, զրուցեցինք սպաների ու զինվորների հետ, որոնք բոլորն էլ վճռականորեն կանգնած էին արյամբ ձեռք բերած իրենց ազատության ու անկախության պաշտպանության դիրքերում։

Խորհրդաժողովի մասնակիցները միաձայն ընդունեցին հայտարարություն, որը նշում էր հայ քաղաքական կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների գործունեության առաջնահերթ խնդիրները՝ ի պաշտպանություն ԼՂՀ ժողովրդի պետականության։ Խորհրդաժողովը Հայաստանի և սփյուռքի հայրենասիրական ուժերին կոչ էր անում միանալ նշված հայտարարությանը։

Ցուտով կլրանա արցախահայության գոյատևման համար մղված պայքարի նոր շրջանի 10 տարին, սակայն այն գալիս է դարերի խորքից, անցել է հաղթանակների ու պարտությունների դժվարին ուղի, որի դասերը խիստ ուսանելի են հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի, անցյալի ու ներկայի ճիշտ ըմբռնման, ապագայի համար, իմաստավորելու Մեծ Հայրենիքի այն պատգամը, որ հայ ժողովրդի փրկությունը իր հավաքական ուժի մեջ է։

Որոնք են այս շարժման պատմական արմատները։

Արցախը հնագույն ժամանակներից եղել է պատմական Հայաստանի անքաժան մասը, Մեծ Հայքի 15-րդ նահանգը։ Այն հիշատակվում է դեռևս Ուրարտական արձանագրություններում։ Մ.թ.ա. ա-

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

Ալիևը՝ Վաշինգտոնում, Ծալիկաշվիլին՝ Թիֆլիսում

Որ Ալիևն ու Ծևարդնաձեն նույն հոգսերն ունեն, գաղտնիք չէ։ Ալիևն ուզում է ալյաքի պարգևած նավթով կաշառել ԱՄՆ-ի բարձրաստիճան գործիչներին, ցույց տալ, որ Ադրբեջանը «ժողովրդավար է, որ քաղաքակիրթ է», որ նավթ շատ ունի և պատրաստ է հիմնականում տալ ԱՄՆ-ին և դիմացը ստանալ Արցախը, Ծևարդնաձեն ապացուցում է աշխարհին, որ ազգային խնդիրներ չունի, որ ինքը վերափոխումների մեծ կողմնակից է և տարածքային ամբողջականության մեծ ջատագով։

Նրանց կարելի է հասկանալ. մեկը կորցրել է Արցախը, որն իրեն էին հրամցրել սկուտեղի վրա, մյուսը՝ կորցնում է Աբխազիան, Հարավային Օսիան։

Իսկ ինչպես հասկանալ նրանց, ովքեր դեռ երեկ աշխարհին ապացուցում էին մարդու իրավունքների կոպիտ ոտնահարումները, ժողովրդավարության կառույցների իսպառ բացակայությունը Ադրբեջանում, իսկ նավթից հետո պարզվեց, որ Ադրբեջանը դառնում է ԱՄՆ-ի «ռազմավարական գործընկերը» տարածաշրջանում։

Ռուսաստանին թուլացնելու ԱՄՆ-ի անսքող, բացահայտ ռազմավարության համար չկան սկզբունքներ, չկան ուրիշ ժողովուրդների ազգային շահեր։ Աշխարհում կա մեկ ազգային շահ՝ դա ԱՄՆ-ի շահն է, բառիս իսկական իմաստով և ամբողջ մոլորակը (գուցե նաև՝ մերձավոր տիեզերքը) ԱՄՆ-ի կենսական շահերի տարածքն է։

Ալիևը վերադարձավ ԱՄՆ-ից, իր ասելով, «դիվանագիտական մեծ հաղթանակով», Ծալիկաշվիլին Թիֆլիս եկավ երկու ռազմանավ բերելով Վրաստանին՝ որպես Ճվեր։ Նրա երակներում հոսեց նախնիների իշխանական արյունը՝ հիշեց հարիհարալոն, Գուրջաանին, «Մուկուզանին», մի խոսքով՝ Կախեթը։ Ու թեև իր գոհունակությունը հայտնեց Ռուսաստանին, որ Վրաստանում ռազմական բարվոք կառույցներ է ստեղծել, իրենք՝ վրացիները, չեն թաքցնում, որ դա մի քայլ է ռուսների դեմ. տեսե՞ք, հա՛, մենք կախեթցի իշխան ունենք, որ ԱՄՆ-ի միացյալ զորքերի շտաբի պետն էր և կա նաև՝ ՆԱՏՕ։ Այնպես որ պաշտպանեք մեր տարածքային ամբողջականությունը, եթե չեք ուզում, որ լրիվ շրջվենք դեպի Ամերիկա ու Թուրքիա։

Ալիևը իր մեծ եղբորից՝ Թուրքիայից, շատ բան է սովորել. շողոքորթել, կաշառել, հնազանդության նշաններ ցույց տալ։

Երբ պատրաստ էր սույն թղթակցությունը, Ռուսաստանյան հեռուստաալիքի «Ճշմարտության պահ» հաղորդաշարում հայտնվեց Հեյդար Ալիևը, այս անգամ «ժողովրդի զավակը, խաղաղության մեծ զինվորը, իմաստության, խելքի, հումանիզմի մեծ ջատագովը», որի ներկայությամբ, ասես կաշառքի մեջ բռնված, կուչ էր եկել միշտ դատախազի կեցվածքով հանդես եկող Կարաուլովը։ ...Իսկ էկրանից նավթի հոտ էր փչում։

Ա՞խ, ափսոս, որ երազ էր...

Իսլամը և քրիստոնեական արժեքները ԵՐԿՈՒ ՀԱՐԵՎԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ՝ ԵՐԿՈՒ ԲԵՎԵՌ

Կարդացեք հաջորդ համարում

«Սև խոռոչներ»՝ հասարակության մեջ

ԿԱՄ

«Ոչ մի մարդ կղզի չէ այս աշխարհում»

Որոշել էինք հոդված պատրաստել փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի տնօրեն, հայկական սոցիոլոգիական ընկերակցության նախագահ Գևորգ Պողոսյանի մասին։ Նպատակը պարզ էր՝ մեր օրերում հասարակագետը, սոցիոլոգ-փիլիսոփան կարևորվել է այն պատճառով, որ հասարակական-տնտեսական խմորումների պայմաններում քիչ չեն խմորումները նաև մարդկային հարաբերություններում, մարդկանց խոհերում, մտածումներում, վարքագծում։

Այդ հարցերի շուրջ մենք զրույցի հրավիրեցինք մեր հոդվածի հերոսին։ Սակայն նրա պատասխաններն այնքան ամփոփիչ և հետաքրքիր էին, որ մենք հրաժարվեցինք դրանք մեկնաբանել կամ խմբագրել և որոշեցինք նույնությամբ ներկայացնել ընթերցողներին։ Գիտնականի, հասարակագետի խոհերը մեր այսօրվա կյանքի ու ժամանակակցի մասին։

— Սենտ Էքզյուպերին իր «Փոքրիկ իշխանը» գրքում գրում է. «Ոչ մի մարդ կղզի չէ այս աշխարհում»։ Ինչպե՞ս կմեկնաբանեիք այդ փիլիսոփայությունը։

— Ժամանակակից եվրոպական հումանիզմի և հումանիստական մտածողության զարգացման վրա Էքզյուպերին խորը ազդեցություն է գործել։ Նա, իմիջիայլոց, բազմաթիվ այնպիսի մտքեր է արտահայտել, որոնք նյութ են տվել նոր գրքերի, շատ ստեղծագործություններ են ծնվել նրա արտահայտած մեկ-երկու մտքերով։ Ավելի շատ փիլիսոփա էր, քան՝ գրող, թեպետ լավ գրողը ինչ-որ չափով նաև փիլիսոփա է։ Այո, մարդը կղզի չէ։ Որովհետև նախ մարդն իր մեջ բազմաթիվ նախորդ սերունդներ է պարունակում, նրանց հոգևոր մշակույթը, նրանց իմաստությունը։ Դա արդեն նշանակում է, որ նա կղզի չէ։ Մարդն ապրում է հասարակության մեջ։ Այսինքն նա հասարակական էակ է։ Սրանով արդեն կղզի չէ և չի էլ կարող լիովին կղզիանալ, նույնիսկ ֆիզիկական մեկուսացումը դեռ հոգևոր միայնություն չէ։ Բարոյական տարածությունում մարդը երբեք կղզի չէ։ Մարդու էությունը նրա սոցիալական կապերն են, շառավիղները՝ լինեն դրանք ընկերական, բարեկամական, ազգակցական կամ քաղաքացիական։ Այսինքն, մարդ լինելու չափանիշերից մեկն այն է, թե որքանով է նա ընդգրկված հասարակության մեջ և ինչպիսին է նրա ազդեցությունը և դերը այդ հասարակության վրա։ Լինի դա փոքր շրջանակ, լինի լայն շրջանակ, այդքանով նա ավելի կամ պակաս մարդ է։ Այդ իմաստով էլ Էքզյուպերին ասում է, թե մարդ կղզի չէ։

Տարբեր ժամանակներում մարդու սոցիալական դիմագիծը և վարքագիծը տարբեր են եղել։ Իհարկե, լինում են պահեր, պայմաններ, երբ մարդը ստիպված կղզիանում է։ Կղզիանում է ելնելով, ասենք, այն ծանր կամ էքստրեմալ կյանքի պայմաններից, որում գտնվում է։ Կղզիանում է, փակվում, խորանում իր սեփական հոգսերի մեջ, հասարակության համար դառնում «անթափանցիկ»։ Այդպիսին կարող է դառնալ ոչ միայն մեկ մարդը։ Մեր հասարակության մեջ ունենք նույնիսկ սոցիալական խմբեր, որոնք մեծապես փակ են։ Դուք չեք կարող ներխուժել նրանց ներքին աշխարհը։ Եթե, նույնիսկ, կարողանաք ֆիզիկապես մոտենալ, միևնույն է, այդ խումբը իր իմաստով, էությամբ չի բացվում ձեզ համար։ Ցանկացած հասարակությունում կան այդպիսի սոցիալական ոլորտներ, որոնց ես անվանում եմ **սև խոռոչներ**, որոնք անթափանցիկ են կամ մենք նրանց մասին քիչ տեղեկատվություն ունենք։ Այդ առումով կան կղզիներ մեր հասարակության մեջ, կան սոցիալական խմբեր, որոնք մեկուսացված են հասարակությունից, կղզիացած, համարյա չեն մասնակցում ընդհանուր հասարակական գործընթացներին։ Ցավոք, մենք քիչ ենք զբաղվում նրանցով։ Դա նաև սոցիոլոգների և լրագրողների պարտքն է, որովհետև կղզիներ չպետք է լինեն։ Նրանց պետք է բացահայտել, բացել և ընդգրկել կյանքում, հասկանալ նրանց ցավերն ու պրոբլեմները։ Որովհետև ցանկացած կղզիացում ինչ-որ մի ցավի արտահայտություն է, ինչ-որ մի անարդարության հետևանք, այլ կերպ մարդ չի կղզիանում։ Հակառակ, նա բաց էակ է։ Նա պատրաստ է ցանկացած շփման, հաղորդակցման։ Եթե մարդը կղզիացել է, սոցիալական խումբը մեկուսացել է, նշանակում է, որ իր մեջ մի ցավ է տանում։ Ցանկացած հասարակություն պետք է ձգտի, որպեսզի ինչքան հնարավոր է քիչ կղզիներ ունենա։

— Հնազանդության պրոբլեմը մշտական պրոբլեմ է մարդու համար։ Հնազանդություն Աստծուն, հնազանդություն ծնողներին, պաշտոնյային, օրենքին, ուժեղին, օտարին։ Ինչպե՞ս եք գնահատում այս երևույթը, հատկապես մեր օրերում։

— Հնազանդության մեջ դրական կողմեր կան, իհարկե, երբ ենթադրում ենք հնազանդություն հանուն ընդհանուր նպատակների կամ ընդհանուր կարգուկանոնի։ Բայց մենք այդ ժողովուրդներից չենք։ Հայերը չեն սիրում հնազանդվել, հատկապես՝ իրենք իրենց, ասենք նաև՝ սեփական իշխանություններին կամ որոշակի հեղինակությունների։ Հայերը հեղինակություններ չեն սիրում։ Որպես կանոն մենք հեղինակություններ ստեղծում ենք շուտ ու արժեքազրկում ենք, շուտ քննադատում, հետո մոռացության տալիս։ Որովհետև մենք այդ առումով քննադատող ազգ ենք։ Չէի ասի, որ հնազանդությունը հայի բնորոշ գծերից է, բայց չնայած դրան կա մեկ այլ հատկություն, որը դիտվում է որպես հնազանդություն, թեպետ հնազանդություն չէ։ Դա համբերությունն է, համակերպվելու կարողությունը։ Մեր ազգին տրված է սարսափելի մեծ հնարավորություն՝ համակերպվելու ցանկացած պայմաններին։ Դա չի նշանակում, թե նա հնազանդ է, նա կարող է բողոքել, ըմբոստանալ, չհամաձայնվել ոչ մի հեղինակության կամ իշխանության հետ, բայց պայմաններին համակերպվում է։ Եթե սա դիտենք որպես հնազանդություն, ուրեմն մենք շատ հնազանդ ազգ ենք, բայց այդտեղ հնազանդության մասնիկ էլ չկա։ Ուղղակի, եղած պայմաններում ճիշտ գնահատել սեփական վիճակը՝ հայի բնորոշ գիծն է։ Այս առումով հարմարվող ենք որպես ժողովուրդ, որպես ազգ, բայց հնազանդվող չենք։ Նույնիսկ համակերպվելով օտարին, էլի չենք հնազանդվում։ Գուցե ֆիզիկապես ստիպված է լինում երբեմն իրեն այնպես պահել, ինչպես հընազանդը։ Բայց դա միայն համակերպվելու, լոյա գնալու երևույթ է։

— Մարդ, իշխանություն, հակադրություն և ներդաշնակություն։ Ի՞նչ է մարդու համար իշխանությունը և հակառակը։ Հնարավո՞ր է, որ մարդիկ լրիվ ու միշտ պաշտպանեն իշխանության քայլերը, հարգեն ընդունած որոշումները, գոհ լինեն նրանից։

— Իհարկե, հնարավոր չէ։ Որովհետև մարդ-իշխանություն կամ հասարակություն-իշխանություն այն բևեռներն են, որոնք սովորաբար հակադրվում են։ Այսինքն, մարդու ազատությունները սահմանափակող տրամաբանորեն արդարացված սկզբունքներ կրող տվյալ պետությունը կամ իշխանությունը բոլոր դեպքերում հակադրվում է մարդու ազատությանը, որը երբեմն ձգտում է բացարձակ ազատության, չնայած բացարձակ ազատություն չկա։ Բայց ցանկացած մարդու համար, իհարկե, իշխանությունը դա մի հագուստ է, որը պարտադրում է, որ դու պետք է հագնես և այդ հագուստով ներկայանաս հասարակությանը։ Բնականաբար, ոչ բոլորին է այդ հագուստը դուր գալիս։ Որովհետև մարդը, հատկապես հայը, չի սիրում ոչ մի պարտադրանք։ Ներքուստ ազատ է, բայց նաև համակերպվելու հնարավորություններ ունի։ Բայց ազատությունը միշտ բնորոշ է հայերին։ Այդ առումով էլ շատ հատկանշական է, որ մարդ-իշխանություն, հասարակություն-պետություն հակադրությունը մեզ մոտ խորն է։ Եվ գնալով խորանում է, թեպետ մենք կարծում ենք, որ ազգային իշխանությունը, ազգային պետությունն ավելի համերաշխ պետք է լինի ժողովրդի, բնակչության հետ։ Եվ պետք է համագործակցության ճանապարհով գնանք, ի տարբերություն նախկին խորհրդային կարգերի, որը մերը չէր, հարազատ չէր։ Բայց պարզվեց, որ մեր ներքին հակասությունները նույնպես ահագին տեղ են գրավում և մենք դժգոհ ենք և մեզանից և մեր իշխանություններից։ Առ այսօր սոցիալական հետազոտությունները վկայում են, որ հասարակություն-իշխանություն անջրպետը գնալով խորացել է, գոյություն ունի։ Օտարվածությունը հասել է այն աստիճանի, որ մարդիկ ավելի շատ մտածում են նեղ շրջապատի մասին, ասենք, ինքը՝ իր ընտանիքը, բարեկամները, մերձավորները։ Ավելի լայն մակարդակի խնդիրներ նրանց քիչ են հուզում, այդպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են մեր բակը, մեր քաղաքը, մեր երկիրը, մեր պետությունը։ Այսինքն, հետաքրքրությունների և հոգսերի ասպարեզը նեղացել է։ Դա կոչվում է հասարակության ատոմիզացիա, երբ հասարակության անդամները մտահոգված են, գործ ունեն և աշխատում են շատ փոքր սահմանների մեջ իրենց ընտանիքի կամ ընկերական շրջապատում։ Մինչդեռ մեզ համար պետք է գնահատվեն երկիր, ժողովուրդ, պետություն և ազգ հասկացությունները և ընդհանուր արժեքները, որոնք այժմ կարծես թե երկրորդական նշանակություն են ձեռք բերել, ընդհանրապես արժեքազրկվել են։ Այդ ատոմիզացիան տեղի է ունեցել հասարակություն-մարդ-իշխանություն, այս խորը և բարդ, խճճված հարաբերություններում։ Ցավոք մնացել են այն վիճակում, ինչպես դրանք ձևավորվել են այս 8—9 տարվա ընթացքում։ Այսինքն, ո՛չ իշխանությունները, ո՛չ բնակչությունը հատուկ քայլեր չեն կատարել այն ուղղությամբ, որպեսզի վերջնականապես մենք շտկենք մեր հարաբերությունները, պարզենք, որ մենք բոլորս միասին մի պետություն, մի ժողովուրդ, մի հասարակություն ենք կառուցում և ամեն մեկն իր խաղը չի խաղում։ Այս անհամաձայնության մեջ-նոլորտը խաթարում է մեզ բոլորիս։ Բայց ես չէի ասի, որ միայն այս մթնոլորտն է տիրում։ Բոլորս էլ նկատեցինք, որ կան շատ ճակատագրական պահեր, երբ ազգը միավորվում է։ Երբ խոսքը գնում է, ասենք, Ղարաբաղի մասին, նորանկախ պետության մասին։ Այստեղ կան այդպիսի կետեր՝ ճակատագրային, երբ բոլորը միավորվում են, չնայած նրան, որ ամեն մեկն իր հոգսերով է տարված։ Այս առումով մենք շատ հետաքրքիր ազգ ենք։ Շատերի համեմատ մենք շարունակում ենք մնալ խորը եսասերներ, սա հայերի մեջ ընդգծված գծերից է, որ ստիպում է հային՝ միշտ իրեն տեսնել իր իշխանություններից կամ պետությունից, նույնիսկ՝ հասարակությունից դուրս։ Նա բոլոր դեպքերում իրեն համարում է ոչ թե ամբողջի մի մասնիկ, այլ տեսնում է որպես մի ինքնուրույն գործոն, միավոր, որը կարող է և ներսում լինել և դրսում։ Սա ես պատահական չեմ նշում, նկատի ունեմ միգրացիայի երևույթը, որը հայերի մեջ զարգացած է։ Եթե իրեն վատ է այստեղ, նա կարող է վեր կենալ և մեկնել ուրիշ տեղ, գտնել ավելի լավ պայմաններ։ Նա ինքն իրեն ավելի բարձր է գնահատում։ Իր ինքնությունն ու իր արժեքը միշտ տեսնում է, չի թերագնահատում և եթե պետք է՝ կարող է միջավայրը, երկիրը, հասարակությունը փոխել, որովհետև իր արժեքը շատ բարձր է։ Ի տարբերություն մեծ ժողովուրդների՝ ռուսների, չինացիների, փոքր ժողովուրդներին դա բնորոշ է։ Այստեղ ամեն մարդ իր տեղը, արժեքը, գինը կարծես թե ավելի բարձր է տեսնում, քան թե մեծ ժողովուրդները, որտեղ նա ավելի է արժեքավորվում որպես շատ մեծի մի փոքրիկ մասնիկ։ Այս բոլորը պետք է հաշվի առնենք, երբ գնահատում ենք մարդ-իշխանություն կամ ժողովուրդ-պետություն հարաբերությունները։ Մենք պետք է հաշվի առնենք, որ փոքր երկիր ենք, ունենք մեր յուրահատկությունները։

Եթե ընդհանուր գնահատական տանք, կասեմ՝ անջրպետը դեռ կա։ Փոխադարձ ըմբռնումը գոյություն ունի, որովհետև ժողովուրդը մի բան է

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

ԱՐՑԱԽ. ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆ Է ՈՐՈՇՈՒՄ ԻՐ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

ռաջին հազարամյակների ընկզգներից Արցախը մտնում էր Ուրարտու կոչվող պետության, ապա նրան հաջորդած Երվանդունիների և Արշակունիների հայկական թագավորությունների կազմում: Առաջին դարի հույն պատմիչ Ստրաբոնի վկայությամբ, Արցախն ուներ հարուստ տնտեսություն և պատերազմների ժամանակ հանում էր մեծաքանակ այրուձի: Արցախը Մեծ Հայքի 15 նահանգներից միակն էր, որ հայ ժողովրդի ողջ պատմության ընթացքում միշտ էլ պահել է իր ազգային ինքնությունը:

5—6-րդ դարերում գտնվելով պարսկահպատակ Աղվանից մարզպանության կազմում, արցախցիները տարբեր շրջանում մնացին անընկնելի: Հայտնի է Արցախի այրուձիի մասնակցությունը 451 թ. Ավարայրի ճակատամարտին, որից հետո էլ անտառներում և ամրոցներում ապաստանած արցախցիները շարունակում էին պարտիզանական պայքարը պարսից բռնակալության դեմ: 5-րդ դ. վերջին Արցախը և Ուտիքը իրենց ազատագրական պայքարի շնորհիվ ստեղծում են իրենց թագավորությունը՝ Վաչագան բարեպաշտի գլխավորությամբ: Հայկական այդ թագավորությունն իր մեջ ընդգրկում էր Արցախ և Ուտիք նահանգները և Քուռ գետի ձախափնյա Կամբեջան գավառը: 490 թ. Վաչագան Բարեպաշտը 7-րդ դ. հայ պատմիչ Մովսես Կաղանկատվացու վկայությամբ «Արևելքում տարվա օրերի եկեղեցիների» թվում կառուցում է նաև Վարարակն (Ղարաբաղի բարբառով Վոազն) բնակավայրի եկեղեցին, որի հիմնադրման տարին համարվում է գյուղի ծննդյան տարեթիվը: 1847 թ. Վարարակն ստանում է Խաչենի անունը, իսկ 1923 թ. Լենինյին Ղարաբաղի ինքնավար մարզի խորհուրդների գործկոմի որոշմամբ Ստեփան Ծաղումյանի անունով կոչվում է Ստեփանակերտ: Վարարակ-Ստեփանակերտը ևս արցախցիների ազատագրական պայքարի կենտրոններից է և ահա 1500 տարի է, ինչ բարձր է պահում հայերի ազատատենչ ձգտումների դրոշը:

8-րդ դ. սկզբից Հայաստանում արաբական տիրապետության հաստատումից հետո արցախցիները բազմիցս մասնակցում են հակաարաբական ապստամբություններին: 9-րդ դ. Խաչենի մեծ իշխան Առանշահիկ Սահլը Սմբատյանը իր զորքով Ծուշիի Սղնախում (ռազմական ճամբար) հաղթում է արաբներին ու ազատագրում երկիրը: 11—12-րդ դդ. Արցախը բազմիցս ենթարկվել է սելջուկ թուրքերի ասպատակությունների. սակայն երբեք չի ընկճվել: 12-րդ դ. 40-ական թվականներին Արցախի մեջ մտնող Խաչենի իշխանությունը ազատվում է սելջուկյան լծից և մտնում Զաքարյանների գլխավորությամբ ազատագրված Հյուսիս-Արևելյան Հայաստանի կազմի մեջ:

Արցախը նոր դաժան փորձությունների է ենթարկվում թաթար-մոնղոլների, Լենկթեմուրի (1387 թ.), Կարա-կոյունլու և Ակ-կոյունլու թափառական ցեղերի ասպատակությունների ժամանակ, սակայն չի դադարեցնում իր ազատագրական շարժումը: 16-րդ դ. վերջին և 17-րդ դ. սկզբին Արցախում պահպանված հայ պետականության բեկորների հիման վրա ստեղծվում է Ղարաբաղի և Մեծ Սյունիքի մելիքությունները, որոնք շուտով գլխավորում են հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը պարսկական ու օսմանյան բռնակալությունների դեմ: կենտրոնն ունենալով Գանձասարի վանքը՝ կաթողիկոս Եսայի Հասան-Ջալալյանի ղեկավարությամբ, որը Իսրայել Օրու հետ միասին հիմք է դնում հայ ժողովրդի ռուսական կողմնորոշմանը: 1723 թ. մեծ պասի նախօրեին մի գիշերվա ընթացքում արցախցիք ոչնչացնում են իրենց երկրում գտնված թուրքական զավթիչներին: 18-րդ դ. սկզբից հայերի ազատագրական պայքարի կենտրոնն է դառնում Ծուշի քաղաքը: 18-րդ դ. 2-րդ կեսին Ղարաբաղի մելիքությունների ներքին երկպառակությունների հետևանքով Փանահ-Այի խանը Վարանդայի Մելիք Ծահնազարի օժանդակությամբ իրեն հռչակում է Ղարաբաղի խան և ձգտում իր տիրապետությունը հաստատել ոչ միայն Արցախի, այլև հարևան հայկական իշխանությունների վրա: Արցախցիները չեն ընկճվում և շարունակում են իրենց պայքարը պարսկական և օսմանյան լծի դեմ:

1795 թ. օգոստոսին, երբ պարսկական բազմաքանակ զորախումբը Աղա-Մահմեդ խան Ղաջարի գլխավորությամբ պաշարում է Ծուշին, քաղաքի հերոս բնակիչները և շրջակա գյուղերից եկած 12 հազար հայ ընտանիքներ պարբերական հարձակումներով ետ են մղում թշնամուն: Ծուտով Աղա-մահմեդ խանն սպանվում է Ծուշիում և նրա զորքերը խուճապահար փախուստի են դիմում: 1805 թ. շուշեցիներն ընդունում են Ռուսաստանի տիրապետությունը, որը ձևավորվում է 1813 թ. կնքված Գյուլիստանի ռուս-պարսկական հաշտության պայմանագրով: Ղարաբաղցիները խիզախաբար կռվում էին ռուսական զորքերի կազմում՝ պարսկական և թուրքական նվաճողների դեմ: Նրանցից շատերը անմահ փառքով են պսակում իրենց: Արցախյան ջոկատները միացած ղարաբաղցի հերոս գեներալ Գրիգորի Մադաթովի զորքերին, դուրս են քշում պարսից բռնակալներին: 1826 թ. հուլիսին պարսկական 60-հազարանոց զորաբանակը Աբաս Միրզայի հրամանատարությամբ պաշարում է Ծուշին: Սակայն ռուսական կայազորի 1700 մարտիկների և շրջակա գյուղերից նրանց օգնության հասած հայ աշխարհազորայինների շուրջ երկամսյա հերոսական պաշտպանությունը ձախողում է թշնամու նվաճողական պլանը:

1820—30-ական թվականներից Ծուշիում գործել են հայկական դպրոցներ, տպարաններ, ակումբ-գրադարաններ, հրատարակվել են գրքեր, ժողվածուներ, տասնյակ թերթեր, հանդեսներ, բեմադրվել են «Վարդան Մամիկոնյան», «Ծուշանիկ» և այլ ազգային-ազատագրական թեմաներով պիեսներ: Ծուշիի հայաբնակ թաղամասերից յուրաքանչյուրը ուներ իր կենտրոնը և եկեղեցին:

1918 թ. մայիսին արցախցիները մասնակցում են Սարդարապատի գոյամարտին՝ ընդդեմ Հայաստան ներխուժած թուրքական զավթիչների: Ղարաբաղցի գնդապետ Պավել Փիրումյանի հրամանատարությամբ գործող «Մահապարտներ» կոչված 5-րդ հրաձգային գունդը, որի կազմում գերազանցապես արցախցի ազատամարտիկներ էին, իրենց հայրենիքը անձնվիրաբար պաշտպանելու օրինակներ էին ցույց տալիս: «Ես մինչև այժմ էլ չեմ կարող մոռանալ,— հիշում է մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը,— թե ինչպիսի ծայրահեղ անբարենպաստ պայմաններում էին մարտնչում ամբողջովին ղարաբաղցիներով համալրված 5-րդ հայկական գնդի մարտիկները, որոնք անձնվիրաբար հարձակվում էին հակառակորդի, թվում էր թե անմատչելի բարձունքներին սարքավորված դիրքերի վրա: Ամբողջ տեղամասը, որտեղով խիզախորեն առաջ էին շարժվում ղարաբաղցիները, ամբողջովին շորացած հարթավայր էր, զուրկ որևէ բուսականությունից, որը ինչպես ափի մեջ փռված էր թուրքերի կողմից գրավված բարձունքի տեսադաշտում: Ես մեծ համակրանքով լցվեցի դեպի ղարաբաղցի մարտիկները, մարտերում նրանց ցուցաբերած խիզախության, ինքնազոհության և անվախության համար»:

Արցախցիները հերոսաբար մարտնչեցին նաև Ադրբեջանի մուսավաթական կառավարության դեմ, որը իր կազմավորման առաջին իսկ օրերից՝ 1918 թ. մայիսի 27-ից, առաջնահերթ խնդիր էր դարձրել Ղարաբաղը մտցնել իր պետական սահմանների մեջ և այդ նպատակով դիմում է մարզի աշխատավորությանը՝ առաջարկելով հպատակվել: Ազատասեր ղարաբաղցիները 1918 թ. հուլիսի 22—26-ը Ծուշիում հրավիրում են հայերի ներկայացուցիչների համագումար, որը կտրականապես մերժում է մուսավաթականների առաջարկը և որոշում է մինչև վերջ պաշտպանել ազգային ու վարչական անկախությունը: Այդ որոշումն իրականացնելու համար ընտրվում է Ղարաբաղի մարզի հայոց ազգային խորհուրդ և 7 հոգուց բաղկացած Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարությունը:

Հոկտեմբերի 11-ին Ծուշիից պատվիրակություն է գալիս Անդրանիկի մոտ, հայտնում են, որ թուրքերը գրավել են քաղաքը: Անդրանիկը հրավիրում է շրջանի աշխատավորության ժողով, հայտնում, որ «միակ միջոցը կռվելն է և պատվով մեռնելը: Բայց մանավանդ, քիչ խոսելով գործելը... Հայ ժողովրդի համար կա միայն մի ճանապարհ: Ո՛չ գաղթը, ո՛չ էլ թուրքական տիրապետության սրտաբաց ընդունելությունը չի կարող փրկել մեր ժողովուրդը: Պետք է կռվել: Եթե պետք է մեռնել՝ սուր արժենք»: Ծուտով Ծուշիից Անդրանիկի մոտ է գալիս մի սուրհանդակ, իր հետ բերելով ղարաբաղցիների նամակը, ուր ասված էր. «Ղարաբաղը վճռած է կռվել մինչև վերջ, այդ նպատակով արդեն կազմակերպված են շրջանների հրամանատարությունները և կարելի է հանել 15 հազար զինված մարդ, միայն թե զորավար Անդրանիկը իր զորամասով քայլի դեպի Ծուշի»:

Նոյեմբերի 16-ի վաղ առավոտյան Անդրանիկի զինվորները շարժվում են դեպի Ծուշի: Հաղթահարելով թուրքական սադրանքները, Անդրանիկը մոտենում է քաղաքին: Այդ ժամանակ հաքվում դաշնակիցների զորքերի ընդհանուր հրամանատար, անգլիական գեներալ Թոմսոնից և Ադրբեջանի մուսավաթական կառավարության նախագահ Խան Խոյսկուց հեռագիր է ստացվում՝ դադարեցնելու առաջխաղացումը: Ի պատասխան այդ հեռագրի, Անդրանիկը հայտնում է Թոմսոնին, որ նա կատարում է Ղարաբաղի բնակչության ցանկությունը՝ ազատագրել Ծուշին թուրքական բռնություններից: Թոմսոնն իր ներկայացուցիչների միջոցով հրահանգում է, որ Անդրանիկը անձնական պատասխանատվություն կկրի ապագա արյունահեղության համար: Նկատի ունենալով, որ պատերազմում Գերմանիայի պարտվելու հետևանքով նրանց կողմից հովանավորվող թուրքական զորքերը կքաշվեն Հայաստանից, Անդրանիկը դադարեցնում է պատերազմական գործողությունները և իր զորամասով վերադառնում է Գորիս՝ ամենուր ընդունվելով մեծ խանդավառությամբ:

Խրախուսված Թոմսոնի հովանավորությունից՝ մուսավաթականները ձգտում են նվաճել Զանգեզուրը, սակայն Անդրանիկն հաջողվում է կանխել նրանց նվաճողական ձգտումները: Նա վճռականորեն հայտարարում է, որ Հայաստանի այդ մասը թուրքերից պաշտպանել է մեծ զոհողություններով և այն չի զիջի:

1918 թ. նոյեմբերի 23-ին հայկական առանձին հարվածող զորամասի պետ գեներալ-մայոր Անդրանիկը Ղափանի ազգային խորհրդին հայտնում է, որ Ղարաբաղի ժողովրդական ներկայացուցիչների ցանկությամբ, նոյեմբերի 16-ին Զաբուղի ձորով շարժվել էր Ղարաբաղ, սակայն ամսի 19-ին և 20-ին հեռագիր ստանալով Կովկասի դաշնակից ուժերի ղեկավար-ներկայացուցիչ գեներալ Թոմսոնից՝ որով նա հայտնում էր, որ արդեն ընդհանուր զինադադար է կնքված, ուր հրամայված է, որ ադրբեջանական և թուրքական ուժերը որևէ թշնամական գործողություն չանեն հայերի դեմ, հրամայել են իրեն չշարժվել դեպի Ծուշի և դադարեցնել բոլոր ռազմական գործողությունները, վերադառնում է Գորիս: «Գեներալ Թոմսոնի կողմե ինձ մոտ եկան 2 օֆիցերներ,— գրում էր Անդրանիկը,— մեկը անգլիացի կապիտան Սկոտը և ֆրանսիացի կապիտան Կասֆելը, որոնք բերած էին ինձ վրա հատուկ նամակ գեներալ Թոմսոնեն: Այդ նամակով գեներալը կըներ այն հրահանգը, որը ըրած էր հեռագրով»:

1920 թ. նոյեմբերի 30-ին, Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատումից անմիջապես հետո Ադրբեջանի հեղկոմը հայտարարեց, որ Լեռնային Ղարաբաղը, Զանգեզուրն ու Նախիջևանը Հայկական Սոցիալիստական Հանրապետության անքաժան մասը են: ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի նախագահ Ալեքսանդր Մյասնիկյանը 1921 թ. հունիսի 12-ին հայտարարություն հրապարակեց, որ Ադրբեջանի հեղկոմի դեկլարացիայի և Հայաստանի ու Ադրբեջանի ՍԽՀ կառավարությունների մեջ եղած համաձայնության հիման վրա Լեռնային Ղարաբաղը կազմում է ՀՍԽՀ անքաժան մասը: Սակայն շուտով, Ադրբեջանի ղեկավարները օգտվելով կենտրոնի թողտվությունից, ուխտադրժորեն հրաժարվեցին իրենց որոշումներից, հայտարարություններից ու խոստումներից:

1923 թ. հուլիսին Լեռնային Ղարաբաղը հռչակվեց ինքնավար մարզ՝ Խորհրդային Ադրբեջանի կազմում: Ժողովրդի անձնվեր աշխատանքով փայտաշեն խրճիթներից բաղկացած Խանքենդը դարձավ գեղեցիկ ու բարեկարգ Ստեփանակերտ մարզային կենտրոն: Բարգավաճեցին նաև Արցախի մյուս քաղաքներն ու շրջանները: Սակայն ազգային խտրականությունը հայերի նկատմամբ չվերացավ: Դրանից խուսափելու համար Արցախի և նրա սահմանակից շրջանների հայերը ձգտում էին ազգային-պետական անկախության՝ մայր Հայաստանին միանալու միջոցով: Ազատագրական պայքարը շարունակվում է, Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի գերակշռող հայ բնակչությունը բազմիցս դիմում է վերադաս իշխանություններին՝ Ադրբեջանի կազմից դուրս գալու համար: Նրանք ձգտում էին խաղաղ ճանապարհով ազատվել ադրբեջանական իշխանությունների ազգային ու սոցիալական ճնշումներից: Արդյունքի չհասնելով, հերոս արցախցիները 1988 թ. փետրվարի 20-ին Լեռնային Ղարաբաղի հայության միահամուռ պահանջով, նրա մարզային խորհուրդը որոշում է բաժանվել Ադրբեջանական ԽՍՀ-ից և վերամիանալ մայր ժողովրդին՝ Հայկական ԽՍՀ-ին: Արցախյան շարժումը ամենակարճ ժամանակում դառնում է ամբողջ աշխարհի բոլոր առաջավոր մարդկանց մտահոգության պրոբլեմը: Սկսվում է արցախցիների և ամբողջ հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի նոր փուլը, դժվար, բայց հերոսական պայքարի փուլը:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

ԱՐԱԲ ՇԱՄԻԼՈՎ. 100

Ազգային գրադարանի կյանքում աննախադեպ երեվույթ էր Հայաստանում ապրող ու ստեղծագործող քուրդ գրողների երկերի ցուցահանդեսի կազմակերպումը: Այն, ի պատիվ քուրդ ժողովրդի արժանավոր զավակ, դասական, Հայաստանի գրողների միության անդամ, մշակույթի վաստակավոր գործիչ Արաբ Շամիլովի (1897—1978), նվիրված է նրա 100-ամյա հոբելյանին:

Առաջին ընդարձակ ցուցափեղկում ներկայացված են գրողի քրդերեն, հայերեն և ռուսերեն լեզուներով լույս տեսած «Փոքրիկ հովիվը» (1931), «Ալագյազի քրդերը» (1932), «Քուրդ հովիվը» (1971), «Բախտի ճանապարհ» (1961—1964) երկհատոր պատմավեպը, «Դըմ-դըմ բերդը» վեպը և ուրիշ գրքեր: Նրա երկերը լույս են տեսել նաև վրացերեն, ադրբեջաներեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, անգլերեն:

Ցուցահանդեսում ներկայացված են նրա մտքերից և կարծիքներ նրա մասին: «Թերևս ապագայում կածի նոր սերունդ, լավ կրթություն կստանա,— գրում է Չարենցը,— բայց, Արաբ, հիշիր իմ խոսքը՝ նրանից ոչ մեկը չի կարող իմանալ այն, ինչ դու ես տեսել, դու ես ապրել ու դիտել և քո գրածն ավելի ուժեղ ու պետքական կլինի»: Իսկ Արաբ Շամիլովը խոստովանում է. «Չարենցի օգնությամբ սկզբնավորվել է սովետական քուրդ գրականությունը»:

Մյուս բաժինները ձևավորված են Ամինե-Ավդալի, Նադո Մախմուդովի, Ջասըմե Ջալիլի, Հաջիե Ջնդիի, Սամադ Սիաբանդովի, Միքայելո Ռաշիդի, Աբդուլլահ Օջալանի, կին գրող Սիմա Սամադի և մյուս արձակագիրների և բանաստեղծների գրքերով, պարբերականներով, լուսանկարներով, կարծիքներով, հայ և քուրդ ժողովուրդների բարեկամությունը արտացոլող ուսումնասիրություններով: «Քրդերը, մանավանդ, քրդուհիները, արտակարգ բանաստեղծական տաղանդի տեր են: Հանպատրաստից նրանք ընդունակ են նոր ոտանավոր հորինելու՝ նայած առիթին» (Խ. Աբովյան):

Բաժիններից մեկում տեղ են գտել հայ գրողներ Լ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի, Վրթ. Փափազյանի, Հմ. Սիրասի, Հր. Քոչարի, Լ. Շիրազի, ուրիշների քուրդ ժողովրդին նվիրված պատմվածքները, բանաստեղծությունները, պոեմները, հոդվածներն ու ակնարկները:

Ցուցահանդեսի բացմանը սույն միջոցառման կարևորության մասին խոսք ասացին ակադեմիկոս Գ. Ղարիբջանյանը, Ազգությունների միության նախագահ Վլ. Չատոևը, գրող Կ. Չաչանին և ուրիշ հայ և քուրդ մտավորականներ:

Հրաչյա ՀՈՒՆԱՆՅԱՆ

Այս և նրանց նման երիտասարդները որոշեցին ոչ միայն պատերազմի, այլև Արցախի ճակատագիրը:
Փա՛ռք ազատամարտիկներին:

«Սև խոռոչներ»՝ հասարակության մեջ

ԿԱՄ

«Ոչ մի մարդ կոգի չէ այս աշխարհում»

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

ապատում, մի ակնկալիք ունի իշխանություններից, վերջիններս էլ այլ, որոնք տարբեր ձևով են դրսևորվում: Իշխանությունները բոլորովին այլ պատկերացում ունեին վերջին ընտրությունների ժամանակ, երբ ամեն ինչ հակառակը ստացվեց: Այսօր սա է հիմնական խնդիրը: Եթե իշխանությունները չհամագործակցեն բնակչության հետ, ոչ մի բանի չեն հասնի և հակառակը: Եթե ժողովուրդը չհամագործակցի իշխանությունների հետ, նույնպես ցանկալի հասարակություն չի կառուցվի: Կմնանք իրարից անտարբեր, խով և ոչնչի չենք հասնի: Թեպետ այն, ինչի հասել է Հայաստանը, հարևանները նախանձով են նայում: Համարում են, որ շատ մեծ քայլեր ենք արել: Բայց շարունակ մեզանից մնում ենք դրժգոհ և դա լավ է: Ավելի լավ է լինել դժգոհ, քան թե համարել, որ ամեն ինչ արված է:

— Մարդկային հատկությունները ցայտուն դրսևորվում են դժվար, էքստրեմալ իրավիճակներում: Մենք նման իրավիճակում ենք ապրում: Ինչպե՞ս եք գնահատում մարդկային դրսևորումները մեր օրերում:

— Իրոք, էքստրեմալ իրավիճակները բացահայտում են շատ և շատ գծեր, որոնք սովորական պայմաններում չեն երևում: Այն վիճակը, որում գտնվում է այսօրվա Հայաստանի բնակչությունը, էքստրեմալ իրավիճակ է: Եվ այդ էքստրեմալ իրավիճակը արդեն 8—9 տարի է: Սկսվեց երկրաշարժից, որպես բնական աղետ, դրան հաջորդեց պատերազմը՝ Ադրբեջան, դրան էլ հաջորդեցին միգրացիոն հոսքերը, բնակչության մեծաքանակ տեղաշարժերը, որոնք 1915 թվականից հետո չէին եղել այդպիսի մասշտաբներով: Փաստորեն դարասկզբում և դարավերջում նույնը կրկնվեց: Եվ, վերջապես, տնտեսական ճգնաժամը, որը սկսվեց մեր անկախությունից, դարձավ էքստրեմալ իրավիճակ: Այս բոլորը մարդուն դրդում է դրսևորել այնպիսի երևույթներ, որոնք նորմալ պայմաններում չեն երևում: Եվ լավ հատկություններն են բացահայտվում և վատը, երկուսն էլ կան:

Եթե ընտանիքի պահվածքով նայենք, ապա կայուն ընտանիքներն ավելի ամրացան, որպեսզի կարողանան դիմակայել արտաքին ծանր իրավիճակին, իսկ թույլ ընտանիքներն ընդհանրապես քայքայվեցին, բաժանվեցին, ցաքուցրիվ եղան: Նույն երևույթը փաստորեն երկու ուղղությամբ էլ ազդում է, ուժեղներն ավելի են ուժեղանում, իսկ թույլերը՝ թուլանում: Դրա համար դժվար է ասել, թե էքստրեմալ իրավիճակը մարդու ո՞ր հատկություններն է բացահայտում, քանի որ էքստրեմալ իրավիճակը ճեղքում, երկու փեղկն էլ բացում է: Կա մի պարզ երևույթ, որը կարող է որպես չափանիշ ծառայել. եթե երկրից կա արտահոսք, դա նշանակում է, որ իրավիճակն այնքան ծանր է, որ մարդիկ լքում են իրենց սեփական տները: Արտահոսքը դա ոչ միայն հետևանք է, այլ նաև վերաբերմունքի դրսևորում, դա էլ է էքստրեմալ իրավիճակ: Այն փաստը, որ 700 հազար հայ թողեցին ու հեռացան Հայաստանից այս էքստրեմալ իրավիճակներում, նույնպես ազգի բնութագիրն է, որ ժամանակակից հայությունը այսպես է արձագանքում ծանր իրավիճակներին: Եվ դրա կողքին դրսևորվում է նույն ժամանակակից հայության առօրյա հերոսությունը, որը թույլ է տալիս դիմակայել և վերապրել կյանքի ծանրագույն պայմաններում: Այս առումով երևի թե կարելի է ասել, որ հայը էքստրեմալ պայմաններին հոգեպես ավելի լավ է նախապատրաստված, քան շատ այլ ժողովուրդներ: Ազգի պատմական հիշողությունը անմիջապես կյանքի է կոչում դարերի ընթացքում ձեռք բերած դիմակայելու, վերապրելու, հարատևելու բնազդը:

Պատմությանը հայտնի են դեպքեր, երբ նման սթրեսային իրավիճակ վերապրելուց հետո ժողովուրդը աննախադեպ վերելք է ունեցել:

— Ի՞նչ է ձեզ համար կյանքը, գիտությունը, շրջապատը, մարդիկ: Գո՞հ եք ճակատագրից, ընտրած ճանապարհից:

— Սովորաբար սոցիոլոգներն են հարցեր տալիս, բայց այս բարդության հարցեր չեն տալիս: Եթե շատ ընդհանուր ձևով մոտենանք, ընտրած ճանապարհը ինչ-որ տեղ նաև կողմնորոշում է քո ամբողջ հետագա կյանքը: Կախված նրանից, թե մարդ ինչ ճանապարհ է ընտրել, դա լինի երիտասարդ տարիքում, թե ավելի ուշ: Դրանից է կախված հետագա տասնամյակների ընթացքում նրա ձևավորված կյանքը: Երբեմն հարցնում են, թե գո՞հ եք ձեր անցած ճանապարհից, կամ եթե նորից ծնվեիք, նույն բանով կզբաղվե՞ք, թե՞ ոչ: Նման տիպի հարցերը, ինձ թվում է, անիմաստ են: Որովհետև որոշումը կատարում ես 30—40 տարի առաջ, մինչդեռ հարցին պատասխանում ես, երբ քո ճանապարհի կեսն արդեն անցել ես: Դժվար է հետադարձ հայացքով գնահատել անցածը: Այսօրվա երիտասարդությունը բոլորովին այլ է, քան թե իմ ժամանակ, չնայած ես ինձ ձեր չեմ համարում, միջին սերնդին եմ ինձ դասում: Իսկ տարբերությունները մեծ են: Ոչ ոք այսօր չի կարող պնդել, որ եթե նորից ծնվեր՝ նույն ճանապարհը կընտրեր: Չեմ հավատում դրան: Եվ ես էլ չեմ կարող պնդել, թե նորից սոցիոլոգ կդառնայի, հասարակագետ, գուցե բոլորովին այլ գործով զբաղվեի: Սովորաբար կյանքն է մեզ ընտրում, մինչդեռ մենք շարունակ պնդում ենք, թե մենք ենք ընտրում:

Ես գոհ եմ, ընդհանուր առմամբ, որ ժամանակին փոխել եմ իմ մասնագիտությունը: Ֆիզիկան փոխել եմ սոցիոլոգիայի, դրա համար կարող եմ պատասխան տալ և համարում եմ, որ անցած ճանապարհին այսօրվա հանգրվանից նայելով և գնահատելով, ժամանակին ճիշտ քայլ եմ արել, չեմ զղջում, որ փոխել եմ մասնագիտությունս: Ես գոհ եմ իմ ընտրած ճանապարհից, որովհետև սոցիոլոգիան ավելի մեծ հնարավորություն է տալիս շփվելու, կյանքն ընդունելու, փորձելու հասկանալ այն հասարակությունը, որտեղ դու ապրում ես: Չեմ նվաստացնում ֆիզիկան՝ նրա խնդիրներն ու նպատակները, բայց ժամանակակից մարդու համար հասարակագիտությունն ավելի հետաքրքիր է, ավելի շատ հարցականների է պատասխանում, քան բնագիտությունը: Շրջապատը, գիտեք, երևի այն հիմնական ուղեցույցներից է, որ առանց նրա մարդ չի կարող կողմնորոշվել: Այսինքն, մարդու խառնվածքից է կախված: Մարդիկ կան, որ ընդհանրապես հաշվի չեն առնում շրջապատը և գործում են ելնելով ներքին ինչ-որ սկզբունքներից և մղումներից: Երբեմն հասնում են հաջողության, երբեմն՝ ոչ: Բայց բոլոր դեպքերում մարդը մնում է շրջապատի գնահատման առարկան: Որովհետև կա ինքնարժեք, ինքն իրեն գնահատական տալու հնարավորություն և կա շրջապատի գնահատական, որ հաճախ չի համընկնում քո սեփական գնահատականին: Համերաշխ են ապրում և հաջողակ են լինում այն մարդիկ, որոնց մոտ սեփական գնահատականը համընկնում է շրջապատի գնահատականին: Բայց սովորաբար սեփական գնահատականը ավելի բարձր է դիտվում, քան շրջապատն է տալիս: Ցանկացած անձի ողբերգությունն այն է, որ նա իրեն գնահատում է իրեն հարմար չափանիշներով, որոնք խիստ տարբերվում են այն գնահատականից ու չափանիշներից, որ շրջապատն է տալիս: Շրջապատ ասելով, ես ավելի լայն եմ հասկանում: Դա այն սոցիալական տարածությունն է, միջավայրը, որտեղ դու գործում և ապրում ես:

Անտեսել շրջապատը հնարավոր է, բայց արդյունավետ չէ: Հնազանդվել շրջապատին նույնպես հնարավոր է, բայց դա էլ արդյունավետ չէ: Այստեղ ոսկե միջինի քաղաքականությունն պետք է վարել: Պետք չէ թույլ տալ, որպեսզի շրջապատը քեզ ճնշի և միաժամանակ թելադրի: Այդ դեպքում դու չես կարող բացահայտել, դրսևորել քո անձը, անհատականությունը: Երկրորդ մոտեցումն էլ այն է, երբ դու ես ճնշում: Ուղղակի հաշվի չես նստում շրջապատի հետ, դա էլ է հանգեցնում այն բանին, ինչի մասին մենք նախորդ խոսեցինք: Կղզիացնում է մարդու ճանապարհը, կղզիանում է մարդը:

— Գիտությունից բացի ձեր նախասիրությունները:

— Բազմաթիվ: Ասենք, վերջին 5—6 տարիների ընթացքում գիտությունն արտամղել է մնացած բոլոր հետաքրքրությունները, զավթել է իմ ամբողջ ժամանակը և հնարավորությունները թե՛ մտավի, թե՛ ֆիզիկական: Արվեստի երկրպագու եմ, գրականության, որ ժամանակին շատ տարված էի, լավ գրքեր եմ հավաքել, ժամանակին հպարտանում էի իմ հավաքած գրքերով: Սպորտ եմ սիրել և շարունակում եմ սիրել: Բայց կամաց-կամաց ավելի շատ վերածվում եմ այս բոլոր հետաքրքիր ասպարեզների հանդիսատեսի, քանի որ ժամանակս ամբողջությամբ կլանել է գիտական գործունեությունը: Ոչ այնքան գիտությունը, ինչքան գիտական գործունեությունը:

Ես սա ուզում եմ նշել, որովհետև գիտությունների ակադեմիայում կամ գիտության ասպարեզում վարչական աշխատանքով զբաղվող մարդը, այսինքն գիտական բյուրոկրատը, գիտական չինովնիկն իր ժամանակի 80 տոկոսը տրամադրում է բազմաթիվ կազմակերպչական հարցերի, ոչ այնքան գիտությանը, ինչքան այնպիսի գործողության, որ առնչվում է գիտությանն հետ: Բայց դա գիտություն չէ: Ես դա իմ փորձից եմ նկատել, որ չափազանց շատ ժամանակ է խլում այն, ինչ որ անվանում ենք օրվա բանաթիվ խնդիրներ:

Գիտությունը, որպես աշխատանք և որպես գիտական գործունեություն, շատ քիչ տեղ է զբաղեցնում չինովնիկի մոտ: Ավելի շատ ժամանակ են խլում մանր, անհետաքրքիր, ոչ ստեղծագործական, երբեմն գորշ հարցեր: Ազատ ժամերին, եթե հնարավորություն եմ ունենում, դուրս եմ գալիս քաղաքից: Որովհետև քաղաքի անցուդարձը ճնշող է: Բնությունից շատ ենք կտրված, թեկուզ մի ժամով փորձում եմ դուրս գալ քաղաքից: Հրաշալի է, եթե հնարավորություն կա ինչ-որ գետակի ափին նստել կամ Սևան գնալ: Դա բոլորովին այլ կյանք է, որից քաղաքացին շատ է օտարված: Սիրում եմ երաժշտություն լսել: Կամ եթե կա հետաքրքիր հեռուստահաղորդում, մեծ սիրով կնայեմ, որպեսզի տեղյակ լինեմ, թե ինչ է կատարվում աշխարհում:

Հարցազրույցը վարեց՝
Արամ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԸ

«Լեզուն պայմանականություն է...»

Հարգարժան ակադեմիկոս Լևոն Հախվերդյանը Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի ընդհանուր ժողովում բազմաթիվ անավորփաստեր նշելով լեզվի տեսչության և նրա ղեկավարների հայոց լեզվին վնասող գործունեության մասին, մեղադրելով մեր ժողովրդի գրագիտությանը սպառնացող ուղղագրական ռեֆորմ միտելու մեջ, արտահայտել է բոլոր լեզվաբաններին և մտավորականության կարծիքը, և դիմելով իշխանություններին՝ խնդրել մեր լեզուն փրկել ոչ մասնագետ տեսչության ձեռքից:

Սրան անմիջապես հաջորդեց պատասխան հրապարակումը, որը ողողված է «հայրենամերժ», «ստահոդ», «անզուսպ», «անպատշաճ», «հիստերիկ ելույթ», «ծաղրածուին վայել», «պոռոտախոս», «արյունարբու» և այլ որակումներով:

Ժողովրդական իմաստությունն է՝ «դու մի հայհոյիր իմ մշակ հորը, որ ես չհայհոյեմ քո թագավոր հորը»:

Մարդուն, ակադեմիկոսին այնպես հայհոյելուց հետո, լեզվի տեսչության պետը գրում է. «Ո՞վ իրավունք ունի քար գցելու լեզվատեսչության վրա» («Երեկոյան Երևան»): Ներեցեք, իսկ պետը իրավունք ունի՞ օրը ցերեկով գրել, թե **«անեծքները, հայհոյանքները,** մարդու վարքուբարքը միջանձնային փոխհարաբերությունները, աշխատանքի, ժամանցի, կրթության, կառավարման, քաղաքական կյանքի, հանրության մյուս ասպարեզների կազմակերպման ու կարգավորման համար շատ օգտակար կանոններ են» («Լրագիր»):

Վ. Միրզոյանի՝ լեզվական տասնյակների հասնող աղավաղված, խեղաթյուրված օրինակները մի կողմ թողնելով, նշենք, որ նա հայերենի ամենասովորական բառերը սխալ է գործածում, երևի թե չհասկանալով դրանց իմաստը:

«Լեզվաշինության վերին ատյանը հայերենի բարձրագույն խորհուրդն է»,— գրել է նա: Ասացեք, խնդրեմ, «լեզվաշինության» հետ ի՞նչ կապ ունի «ատյան» բառը: «Ատյանը» դատարանն է, դատախորհուրդը, դատաստանը:

«Եվ մասնագիտական եզրերի պակաս կա և լեզվահմացության պակաս»,— գրել է նա:— Ի՞նչ է նշանակում «մասնագիտական եզրերի պակաս»: Լեզվի տեսչության պետը պարտավոր է իմանալ, որ Հր. Աճառյանի անվան ինստիտուտը լեզվի և ոչ թե «լեզվաբանության» ինստիտուտ է, որ «լեզու» և «լեզվաբանություն» բառերը տարբեր իմաստներ ունեն և իրար չխառնի: Բառերը շարում է իրար ետևից, ոչ ինքն է հասկացել՝ թե ի՞նչ է ասել, ոչ էլ ընթերցողն է հասկանում:

«Լեզվի պետական տեսչության գործունեությունը կարող է չգոհացնել ոչ միայն տիտղոսավոր քննադատին, այլև՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու»— գրել է պետը՝ չհասկանալով «յուրաքանչյուր» բառի իմաստը: Քանի որ եթե մի բան չի գոհացնում յուրաքանչյուրին, ուրեմն գոյության իրավունք չունի:

Լեզվի տեսչության պետը քար է գցում ազգի, նրա լեզվի վրա: «Լեզուն պայմանականություն է,— գրել է նա,— եթե ասում ենք տրանսպորտ, առանց հասկանալու դրա ծագումը, բուն իմաստը...» և այլն:

Բա լեզվի տեսչության փիլիսոփա պետը իրավունք ունի՞ լեզուն, մեր ազգի գոյության և հարատևման երաշխիքը «պայմանականություն» համարել»: Երբևէ լսե՞լ եք լեզվի մասին նման բան: Այլևս հարկ կա՞ փիլիսոփայական մտքի մյուս «գոհարներին» անդրադառնալ, որոնք սփռված են պետի գրածներում և խոսքերում:

«Լեզվի տեսչությունը վիթխարածավալ աշխատանք է կատարել: Ստեղծել է հաճձաժողովներ, որոնց թվում «կենդանաբանական հանձնաժողով»: Ի՞նչ կապ ունի կենդանաբանությունը լեզվի հետ: Քիչ հետո կարդում ենք՝ «Անցյալ տարվա դեկտեմբերից մինչև օրս չի հաստատվել Հայաստանի թռչունների ցանկը»: Տեսչության «վիթխարածավալ» աշխատանքի հետ ի՞նչ գործ ունի Հայաստանի թռչունների ցանկը: Բա թռչունների, նույնիսկ շների, կատուների, էշերի ցանկ կարելի՞ է ասել: Եթե որևէ մեկը իրավունք չունի քար գցել լեզվի տեսչության վրա, ապա ոչ ոք չի կարող այդ իրավունքից զրկել մայրենի լեզվին, որին պետը պայմանականություն է համարում, աղճատում ու ավերում:

«Խոսքը լեզվի կառուցվածքային, գործառնական հզորացման մասին է»: Հասկացա՞նք: Կառուցվածքը ծնվում է լեզվի հետ: Ի՞նչ է նշանակում «կառուցվածքային գործառնություն»:

«Պոռոտախոսները ասպարեզը գրավել են հակամաքրամոլական իրենց փուչ կեցվածքով»,— գրում է պետը: «Կեցվածք» բառի արմատը կեցն է: Կեցել նշանակում է հագնել, կանգնել: Լինում է փուչ մարդ, փուչ խոսք և այլն, բայց «փուչ կեցվածք» ասելը հայերեն չիմանալ է նշանակում:

Ո՞րն ասես, ո՞րը թողնես: Մի՞թե վիթխարածավալ աշխատանք կոչվելու իրավունք ունի այն աշխատանքը, որը ունքը շինելու տեղ՝ աչքն էլ է հանում:

«Հավատ», «հավատք» բառերը հոմանիշներ են,— գրել է լեզվի տեսչության պետը» («խաթարումները եթերում»), չիմանալով, թե ինչ է նշանակում «հոմանիշ» բառը: «Հայաստան» թերթը գրել է.

«Բնակարանի են սպասում 116 ընտանիք»: Պետք է լինի. 116 ընտանիքներ,— ուղղում է տեսչապետը (երկրորդ դասարանի աշակերտն էլ գիտի լեզվի այն օրենքը, որ թվականի հետ դրվում է բառի եզակի թիվը):

«Մամուլի և եթերի լեզվական հսկողության 250 տեղեկանքներով նորաստեղծ տեսչությունը ավելի է ամրապնդել ներկա ուղղագրությունը» — գրել է պետը: Ի՞նչ է նշանակում «ամրապնդել ուղղագրությունը»:

«Մենք ուզում ենք հայացնել հայերենը» («Ազգ», 22 ապրիլի): Ինչպե՞ս եք «հայացնելու հայերենը, երբ հայերեն չգիտեք: Ձեռի տակ եղած այդ «վեհ» նպատակը հավաստողի տասնյակ օրինակներից նշենք մի երկուսը. «Լաչակը որպես ամոթխածության նշան» (Լր., հոկ. 1) «Տեսչության պահանջը համեստ է, ընդամենը հայերենի առարկայություն, անկախ բովանդակությունից», «Ուսանողների ճնշող մասը տառաճանաչ չի, մանավանդ ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետում», «Լեզվի տեսչությունը շարունակ առնչվում է առարկայական ենթակայական դրժվարությունների հետ» («Ազգ», 22 ապր.) և վերջապես՝ «Լեզուն զերծ լինելով ոսկորի պես ամուր հենարանից, պարզվում է ավելի ամուր ու զորեղ է, քան ոսկրոտ մկանները նաև՝ պակաս կաշկանդված նույն ոսկրային հիմքով» («Լրագիր», 1-ը նոյ.):

Ամեն ինչ սահման ունի, բացի մարդկային ստորությունից, ասել է Ֆերնիշևսկին: Ավելացնենք՝ ատելությունն էլ չափ ունի: Բայց ահա մի գոհար անզուսպ, անսահման չարության.

«Արտասահման չենք գնում ողորմություն խնդրելու որոշ շրջագայող ակադեմիկոսների պես» (ապրիլի 17, ատ.-ին):

Վալերի Միրզոյանը լեզվագետ-ակադեմիկոսներին կոչ է անում այցելել իր բացած ու ղեկավարած հայոց լեզվի դասընթացները և հայերեն սովորել: Նա այնպիսի անհիմաստ, անպատասխանատու հայտարարություններ է անում, որ կարդում ես, կարդում ես [illegible] վարանում ես հավատ[illegible] մարդ այդպիսի բան կ[illegible] Մ քանիսից էլ (ամոթ է ասվ[illegible] 37 թվականի հոտ է գալիս[illegible] «Հախվերդյանը այստեղ նր վաստացնում է արևմտահայերենը, քարկոծում է սփյուռքահայերի գործածած ոյղղագրությունը, շուտափույթ կործանում է գուշակում սփյուռքի համար»: Բա եղա՞վ...

Խոսքս ավարտեմ Վ. Միրզոյանի՝ Լ. Հախվերդյանի հասցեին ուղղված բառակապակցությունից մեկով՝ «արյունարբու խոսք է»:

Սիրուշ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ԱՊՐԵԼ՝ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԵԼ Է ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ

1837-ի աշնանը հարավցի Հովհաննես Այվազովսկին առաջին կարգի ոսկե մեդալով ավարտելով Սանկտ Պետերբուրգի արվեստի ակադեմիան, վերադառնում է ծննդավայր՝ Թեոդոսիա: Այնուհետև մեկնում է Իտալիա՝ կատարելագործվելու, և միաժամանակ արարում իր ինքնատիպ կըտավները: Նրա օրինակով (եթե չասենք ազդեցությամբ), տեղացի շատ նկարիչներ ըսկըսում են ծովային պատկերներ ստեղծել, ծովանկարչությունը դառնում է գեղանկարչության կարևոր ուղղություն:

Բանհինգ տարեկանում նա ընտրվում է Ռուսաստանի և եվրոպական մի շարք պետությունների (Անգլիա, Գերմանիա, Ֆրանսիա, Նորվեգիա, Օվեյցարիա, Հոլանդիա) գեղարվեստի ակադեմիաների իսկական անդամ: Իտալիայից վերադառնալով հայրենիք, Այվազովսկին նշանակվում է ռուսական ռազմածովային նավատորմի շտաբի գլխավոր նկարիչ, մոտիկից շփվում բարձրաստիճան զինվորականների, հասարակական ու պետական գործիչների, գրողների և արվեստագետների հետ: Ռուսական կայսեր հրամանով մասնակցում է կովկասյան ափերին ռուսական սևածովյան նավատորմի դեսանտային գործողություններին: Այդ ժամանակ էլ ստեղծվեցին «Դեսանտ Սուբաշիում», «Սևաստոպոլ», «Լուսնի ծագումը Գուրզուֆում», «Հին Թեոդոսիա» պատկերները, որոնք բացահայտում են Հովհաննես Այվազովսկու ուրույն դերն ու տեղը 19-րդ դարի հայ, ռուս և համաշխարհային գեղանկարչության մեջ: Նկարիչը իր պատկերներն առաջին անգամ ցուցադրեց Պետերբուրգի աշնանային ցուցահանդեսում և արժանացավ Պուշկինի, Կռիլովի, Գոգոլի, Տրետյակովի և ուրիշ երևելիների բարձր գնահատականին: Հետագայում նա ավելի քան ութ տասնյակ ցուցահանդեսներ է ունեցել աշխարհի տարբեր երկրներում: Հիշարժան է մանավանդ, 1844-ին Պետերբուրգում բացված ցուցահանդեսը, որտեղ ցուցադրվեց «Գիշերը ծովի վրա» հռչակավոր կտավը, որի համար հիմք են եղել Պուշկինի բանաստեղծության տողերը: Թեոդոսիայի զինվորական միավորման հրամանատար Պոտյոմկինի առանձնատանը բացված ցուցահանդեսում նրա նկարիչը ցուցադրեց «Կոստանդնուպոլիսը իրականամուտին», «Սուրբ Գեորգ վանքը Սևաստոպոլի մոտ», «Թեոդոսիան արևածագին» կտավները: Ռուսիո տարբեր կողմերից Թեոդոսիա էին ժամանում բազմաթիվ հյուրեր, նշանավոր արվեստագետներ: Երիտասարդ կոմպոզիտոր Ն. Ս. Սերովը՝ ապագա նկարիչ Վ. Ս. Սերովի հայրը, դիտելով ցուցահանդեսը, արվեստի խոշոր տեսաբան Ստասովին գրում է. «Ես չեմ կարծում, թե այժմ Եվրոպայում կա որևէ նկարիչ, որ գերազանցի Այվազովսկուն նկարչության այդ տեսակի մեջ, նա պարզապես անփոխարինելի հանճար է»:

Հիսնականների վերջերին գեղանկարիչը Փարիզում 6 ամիս անց է կացնում եղբոր՝ Գաբրիել Այվազյանի հետ, որն այստեղ հրատարակում էր «Մասեաց աղավնի-ամենատարեր Հայաստանի» ամսագիրը՝ հայերեն և ֆրանսերեն: Ֆրանսիական «Լե Թեմս» թերթը, դրվատելով ծովանկարչի գործերը, առանձնապես բարձր է գնահատում «Վերջին րոպեն օվկիանոսում» կտավը: Ցուցադրության վերջին օրերին Ֆրանսիական Հանրապետության պրեզիդենտ Նապոլեոն Երրորդն իր կնոջ հետ այցելում է ցուցահանդես, շնորհավորում նկարչին, պարգևատրելով «Պատվո լեգեոն» շքանշանով:

Հովհաննես Այվազովսկու արվեստը խորապես ազգային է և միևնույն ժամանակ՝ համամարդկային: Նրա հայկական պատկերաշարը իր գեղարվեստական ժառանգության կարևոր մասն է: Ծովի, ջրի, տարերքի նրա ըմբռնումները հարազատ են մայր ժողովրդի գեղարվեստական մտածողությանը և նրա վրձնած շատ ծովապատկերներ իրավացիորեն նույնպես համարվում են հայ ազգային գունանկարչության օրգանական մասերը:

Հայկական թեմայով նրա ստեղծագործությունների սկիզբը պետք է համարել «Վանական» ները Վենետիկում իրիկնամուտին» աշխատանքը, որը Երևան է բերվել տակավին վերջերս: Այս կտավը ելակետային դեր է խաղացել հարազատ ժողովրդի կյանքին ու պատմությանն առավել մոտիկից ծանոթանալու ծրագրերով ներշնչված արվեստագետի համար: Մշակույթի հայ գործիչների հետ հանդիպումներում նա բազմիցս է արտահայտել հարազատ վայրերում լինելու, այնտեղ տեսարաններ նկարելու, «ազգերնուս միջեն պատկերահանության հետևող երիտասարդաց օրինակ ըլլալու» իր մտածումները: Դրանց մարմնավորումն են հայոց պատմությանը, բնությանը, կյանքին ու կենցաղին նվիրված նկարչի բազմաթիվ պատկերները, հայազգի անձանց դիմաշարը, ինչպես նաև 1846-ին «Հայկական օրացույցում» տպագրված «Աշնանամուտ» գծանկարը:

Ծովին ու ջրին ամբողջությամբ գամված Այվազովսկուն երբեք հանգիստ չեն տվել աստվածաշնչյան լեռն ու դաշտը, Սևանա լիճը, որոնց հանրահայտ պատկերները, Կովկասի բնությունը վերարտադրող գործերի հետ, Թիֆլիսում առաջին անգամ ներկայացվել է վաթսունականի վերջերին: Մեր ազգի պատմության շրջադարձային ողբերգական հատվածներից է ներկայացնում «Հայերի ջարդը Տրապիզոնում», «Հայերին լցնում են նավերը», «Կենդանի հայերին թուրքերը նետում են Մարմարա ծովը» մեծադիր սարսռազդու եռանկարը: Հայկական թեման կարմիր թելի պես անցնում է ծովանկարչի այլ հոգացում և նպատակ հետապնդող «Կովկասյան կանանց փախցնող թուրքական նավի գրավումը ռուս նավաստիների կողմից» մեծ կտավը, որը հանգրվանում է Թիֆլիսի կերպարվեստի թանգարանում:

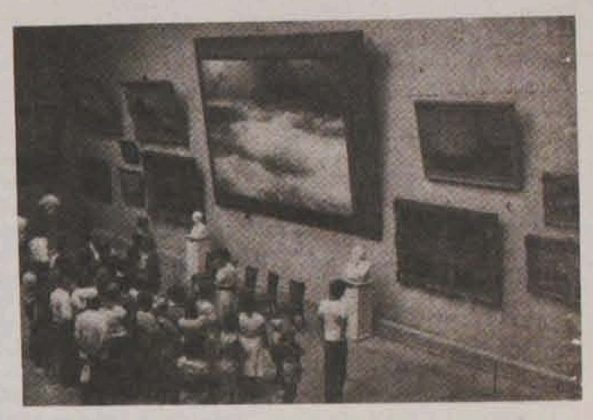

Հարազատ ժողովրդի հանկաթուրքական ազատաբաղձ տրամադրությունների յուրօրինակ արձագանքներից է գեղանկարչի «Ջորջ Բայրոնի այցը Մխիթարյաններին, Ս. Ղազար կղզում» մեծադիր կըտավը:

Աշխարհի տարբեր արխիվներում պահպանված է Այվազովսկու հայատառ 15 նամակ, որոնք տոգորված են ջերմ հայրենասիրությամբ և ազգասիրությամբ: Նա հայերեն նամակներ է գրել Ներսես Աշտարակցուն, Մկրտիչ Խրիմյանին, Պետրոս Ադամյանին, այլոց: Սակայն, ի ցավ բոլորիս, մեզ չեն հասել և տակավին անհայտ են մընում հանճարեղ ծովանկարչի հայկական թեմաներով բազմաթիվ գործեր, որոնց շատերի տակ դրված է հայերեն «Այվազեան» ստորագրությունը:

«Ինձ համար ապրել՝ աշխատել է նշանակում» խոսքերի հեղինակի կյանքն ու գործը նույն այս խոսքերի կենդանի մարմնացումն են:

Մեր հանճարեղ հայրենակիցը ապրեց 88 տարի, կերտեց յոթ հազար մեծ ու փոքր կըտավ, բազմաթիվ գյուխգործոցներ, աշխարհի տարբեր ծագերում ունեցավ բազում ու շունդալից հաջողության ցուցահանդեսներ, պարգևատրվեց տասնյակ պետությունների ամենաբարձր շքանշաններով, ունեցավ անգամ նավատորմի ծովակալի կոչում, և իր հրաշալի կյանքի, հայրենասիրության, անկրկնելի արվեստի չխամրող փառքը ժառանգեց սերունդներին:

Լևոն ԿԱՆՑԵԱՆ

Ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքը

Ինչպես հայտնի է սույն թվականի դեկտեմբերին լըրանում է հայ ժողովրդի զավակ՝ մեծանուն զորավար, մարշալ Հովհաննես Քրիստափորի Բաղրամյանի ծընընդյան 100-րդ տարեդարձը:

Իր կյանքի ընթացքում բազմաթիվ առիթներով և տարբեր վայրերում նա հանդիպումներ է ունեցել մարդկանց, բարեկամների ու բարձրաստիճան ղեկավարների հետ, այդ պահերը հավերժացվել են լուսանկարիչների կողմից: Մեր կարծիքով այդ լուսանկարներից ոչ բոլորն են ընդգրկվել լրատվական միջոցներում և անհայտ են: Այս կապակցությամբ ձեզ եմ ներկայացնում մի լուսանկար, որտեղ մարշալ Բաղրամյանը պատկերված է բարեկամների շըրջապատում, 1969 թ. նոյեմբերին՝ իր ծննդավայր Չարդախլու գյուղում, Հայրենական պատերազմում զոհված համագյուղացիների հուշարձան կոթողի բացման արարողությանը մասնակցելու պահին, իր բարեկամներ՝ Ալեքսանդր և Շահեն Բաբաջանյանների հետ:

Այս լուսանկարը ինձ է տըրամադրել Ալեքսանդր Բաբաջանյանը, որը և պատմեց ինձ այս լուսանկարի պատմությունը:

Հենրիկ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Հոդվածը վերաբերում է Ջերմադինամիկայի երկրորդ ըսկզբունքի մեկնաբանություններին, նաև կիրառություններին՝ մասնավորապես մարդու կյանքի և գործունեության մեջ: Ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքը մարդու համար սովորական տարածա-ժամանակային տիրույթներում տեղի ունեցող երևույթների անհակադարձելիության մասին է: Հակադարձելի և անհակադարձելի, կամ շրջելի և անշրջելի երևույթների իմաստը պարզ հասկանալու և տարբերելու համար կոպիտ մոտավորությամբ չափանիշ կարելի է ընդունել հետևյալը. անհակադարձելի են երևույթները, որոնք նկարահանած կինոժապավենը ետ պտտելիս խելամիտ մարդուն թվում են անհավանական՝ հրաշք, և հակադարձելի են երևույթները, որոնք թվում են այդ դեպքում սովորական՝ բնական: Նկատի ունենալով, որ ճշգրիտ ձևակերպումների հարցը դեռևս վիճելի է, կարելի է ընդունել, որ մեր աշխարհում տեղի ունեցող բոլոր երևույթները բաժանվում են երեք տեսակի. **բացարձակ հակադարձելի, բացարձակ անհակադարձելի** և, այսպես կոչված, **անհակադարձելի-շրջելի,** որոնց իմաստները, բացի կոնկրետ օրինակների օգնությամբ, հնարավոր է պարզաբանել նաև հետևյալ ձևակերպումներով:

Բացարձակ հակադարձելի երևույթ նշանակում է, որ կամայական ջերմադինամիկական համակարգը, օրինակ մեկ նյութական առարկան, սկզբնական որևէ ա.— վիճակից ինչ-որ վիճակների հաջորդականությամբ հասնելով բ.— վերջնական վիճակին, կարող է վերադառնալ վիճակների որևէ հակադարձ հաջորդականությամբ, յուր սկզբնական ա.— վիճակին, որի արդյունքում ոչ մի փոփոխություն տեղի չի ունենում արտաքին միջավայրում: Այլ խոսքով, բացարձակ հակադարձելի երևույթն ի վերջո, միշտ **շրջանային** երևույթ է՝ ա.—բ.—ա., որն ավարտվելուց հետո, հնարավոր չէ հայտնաբերել այդ երևույթի որևէ հետք, ապացույց, որ այն տեղի է ունեցել:

Բացարձակ անհակադարձելի երևույթի դեպքում ջերմադինամիկական համակարգը սկզբնական որևէ ա.— վիճակից կամայական վիճակների հաջորդականությամբ հասնում է ինչ-որ բ.— վերջնական վիճակի, որից այլևս այն ունակ չէ ո՛չ ինքնակամ, ո՛չ էլ հարկադրաբար վերադառնալ ըսկզբնական վիճակին:

Անհակադարձելի-շրջելի երևույթի դեպքում ջերմադինամիկական համակարգը սկզբնական ա.— վիճակից կամայական վիճակների հաջորդականությամբ հասնելով բ.— վերջնական վիճակին, հարկադրաբար, այսինքն՝ որոշակի էներգիայի կորուստների, հետևաբար արտաքին միջավայրում համապատասխան չանհետացող և չվերականգնվող փոփոխությունների շընորհիվ կարող է վերադառնալ սկզբնական ա.— վիճակին, այս կամ այն մոտավորությամբ: Այլ խոսքով անհակադարձելի-շրջելի երևույթը հարկադրաբար միշտ կարելի է դարձնել շրջանային:

Նշված ձևակերպումներից եզնելով, որոշակի մոտավորությամբ կարելի է ենթադրել, որ **բացարձակ հակադարձելի երևույթներ են.** Երկրի պտույտները սեփական առանցքի և Արևի շուրջը, դրանցով պայմանավորված առնվազն գիշերվա և ցերեկվա, տարվա չորս եղանակի անընդմեջ կրկնությունները, նաև այլ մոլորակների և, ընդհանրապես, Տիեզերքի բոլոր առարկաների տարբեր պարբերականությունները, մասնավորապես երկնակամարում տարբեր գիսաստղերի հայտնվելը, յուրաքանչյուրին բնորոշ ժամանակահատվածներից հետո, որոնց հայտնվելու հետ, ըստ ավանդույթների, համապատասխան իրադարձություններ են սպասվում և հաճախ էլ տեղի են ունենում Երկրի վրա: Որոշակի մոտավորությամբ բացարձակ հակադարձելիությամբ են հավանաբար բացատրվում նաև հետևյալ բրոդությունները. առնվազն մեկ հազարամյակում Երկրի ամբողջ ջրային պաշարների ըստ ժամանակի միջին կայունությունը, որը հիմնականում պայմանավորված է գոլորշիացմամբ, մթնոլորտ բարձրանալով, այնուհետև կոնդենսացմամբ՝ տեղումների տեսքով մեր հողագունդ վերադառնալու շրջանային երևույթներով, կամ տվյալ կենդանի էակի անմահանալու հնարավորությունը, պայմանավորված նրա սերունդներով՝ որևէ հավանականությամբ մի քանի սերնդից հետո նախնիներին նմանատիպ էակների ծնունդներով: Բառացիորեն վերջերս շոտլանդական հետազոտողների կոնկրետ արդյունքներով՝ տվյալ ոչխարի կրկնօրինակի ստացումով, հաստատվում է կենդանի էակա անմահության ապահովումը առավելագույն հավանականությամբ: Երևույթների բացարձակ հակադարձելիությամբ պետք է հավանաբար բացատրել նաև որոշակի օրերի՝ բնույթով տարվա եղանակների վերաբերյալ ժողովրդական կանխագուշակությունների իրողությունը, հայերիս լավ ծանոթ Էֆիմերտեում ժողովված կանխագուշակությունները անցյալ և գալիք օրերի, ամիսների, տարիների եղանակների, տվյալ տարվա ընթացքում աշխարհում սպասվող նշանակալից իրադարձությունների մասին, որոնք համարյա կրկնում են արևելյան օրացույցների, ինչպես նաև հանրահայտ Նոստրադամուսի կանխագուշակությունները... Գիտական հետազոտման մեթոդի տեսանկյունից այդ կանխագուշակությունները և ընդհանրապես Աստղագուշակությունը մարդկության բազմադարյան պատմության ընթացքում տեղի ունեցած երևույթների և բյուրավոր աստղաբաշխական դիտարկումների համապատասխանեցման և ընդհանրացման արդյունք են և վկայում են պարբերականությունների գոյությունը մեր աշխարհի երևույթներում, հետևաբար և բացարձակ հակադարձելիության իրողությունը, որն առավել էական և ակնհայտ է դրսևորվում մահկանացու մարդու կենսագործունեության տևողության համեմատ մեծ տարածաժամանակային տիրույթներում: Իմիջիայլոց, քաղաքակրթության պարույրաձև զարգացման փիլիսոփայական տեսությունը նույնպես այդ իրողության հետևություններից է: Բացարձակ հակադարձելի երևույթի օրինակներ կարելի է համարել նաև նյութի կայուն ատոմի միջուկի դաշտում էլեկտրոնների շարժումը, էլեկտրաքիմիական ռեակցիան գերհաղորդ նյութական միջավայրում, ինչ-որ մոտավորությամբ, ճոճանակի տատանումները փոքր շեղումների դեպքում և այլն: Նշված օրինակներից եզրահանգումն այն է, որ **բացարձակ հակադարձելի երևույթը** օժտված է պարբերականորեն կրկնվելու հատկությամբ, հետևաբար այն կարելի է դիտարկել որպես ազատ չմարող՝ հարմոնիկ տատանողական շարժում, որովհետև ամենակարևոր հանգամանքը, երևույթին մասնակցող նյութական առարկաները, պահպանում են իրենց ամբողջականությունն ու ներքին կառուցվածքը, քանզի երևույթի ընթացքում առարկայի, որպես ամբողջի, մեխանիկական էներգիան չի ցրվում անվերադարձ, չի վերածվում ներքին՝ ջերմային էներգիայի, հսկայական թվով բաղկացուցիչ մասնիկների միմյանցից անկախ քաոսային շարժումների էներգիայի:

Այնուամենայնիվ, մարդկային իրականությունը մահկանացու մարդուն սովորական տարածաժամանակային տիրույթներում առավելապես **բացարձակ անհակադարձելի** է: Այսպես. կենդանի էակը ծնվում է, հասունանում, ծերանում և մահանում՝ հոգին թողնում է **նրա նյութական մարմինը,** որը ժամանակի ընթացքում վերածվում է հողի: Միջանկյալ վիճակների հակադարձ հաջորդականությամբ երևույթները՝ տվյալ մահացած էակի հարությունն առնելը, ծերացածի երիտասարդանալը, մանկանալը, ինքնակամ, թե ստիպողաբար հնարավոր չեն այս նյութական աշխարհում: Կրոնը, սակայն, ինչպես հայտնի է, չի բացառում մահացած էակի վերակենդանալու հնարավորությունը Աստծո կամոք, առնվազն Քրիստոսի օրինակով, նաև՝ աստվածային կատարելության հասնելու ընպատակով հոգու տարբեր մարմնավորումներով, այս նյութական աշխարհում բազմաթիվ անգամներ ապրելու հնարավորությունը: Ընդ որում, անհրաժեշտ է նկատել, որ կրոնը միայն փաստում է երևույթը, որին պետք է անդրադառնալ, իսկ երևույթի պատճառները և բացատրությունները պարզելը գիտական հետազոտման մենաշնորհն է: Մարդու համար սովորական տարածաժամանակային տիրույթներում բացարձակ անհակադարձելի են նաև հիմնականում քիմիական և կենսաբանական բոլոր երևույթները, ինչպես օրինակ՝ ձվի կոտրվելը, պինդ նյութի հալվելը՝ հեղուկանալը, հեղուկի լուծումը այլ հեղուկներին, գոլորշիանալը, անոթից թափվելը և հողի կամ այլ նյութերի կողմից ներծծվելը, վառելիքի այրվելն ու մոխրանալը և այլն: Նման երևույթների հետևանքով առաջացած փոփոխությունները երբեք հնարավոր չէ լիովին վերացնել: Տեղին է նշել, որ մարդկության առաջ ծառացած բնապահպանության հիմնական խնդիրները երևույթների բացարձակ անհակադարձելիության ամիջական հետևությունն են: Երկրագնդի «հողի, ջրի, մթնոլորտի աղտոտվածություն» կոչվածը ի վերջո, մարդ արարածի կենսագործունեության, քաղաքակրթության գոյատևման և զարգացման համար անհրաժեշտ բազմաթիվ և բազմաբնույթ արտադրությունների և տեխնոլոգիաների իրականացման, էներգետիկայի պահանջների բավարարման հետևանք է: Նշանակում է՝ բնապահպանության հիմնական խնդիրների լուծումը հանդիսանում է այդ անհրաժեշտ գործընթացների անհակադարձելիության հետևությունների նվազեցնելը, տարածության և առավելապես ժամանակի ընթացքում այդ երևույթները երկարաձգելու, ինչպես մոտավորությամբ անթափոն տեխնոլոգիաներ և արտադրություններ ստեղծելու միջոցով: Բերված օրինակներից հիմնական եզրահանգումը. **բացարձակ անհակադարձելի երևույթներում** նյութական առարկայի, որպես ամբողջի էներգիան, լիովին վերածվում է ջերմային, ցրվում է անվերադարձ հսկայական թվով բաղկացուցիչ մասնիկների, որոնց միջև կտրուկ նվազում, կամ իսպառ վերանում է փոխադարձ կապը: Վերջինս մի վիճակ է, երբ ջերմադինամիկական համակարգը կորցնում է ամբողջականությունը, ներքին կառուցվածքը և վերածվում է մեկը մյուսից անկախ քաոսային՝ ջերմային շարժումներ կատարող հսկայական թվով մասնիկների համախմբի: Այդ ջերմադինամիկական համակարգի մակրովիճակները ստեղծվում են տարբեր հավանականություններով, որոնք գնահատվում են վիճակագրական ֆիզիկայի մեթոդներով: Մասնավորապես կարելի է նըշել, որ վիճակագրական ֆիզիկայի պատկերացումներով բացարձակ անհակադարձելի երևույթի ինքնակամ հակադարձելիությունը լրիվ չի բացառվում՝ այն կարող է տեղի ունենալ անտանելի փոքր, բայց և այնպես զրոյից տարբեր հավանականությամբ, որը ակնհայտորեն մարդուն կթվա հրաշք, եթե վիճակվի հայտնաբերել: Այլ խոսքով, հրաշքները մեր աշխարհում սկզբունքորեն բացառված չեն: Տեղին է նորից նկատել, որ ըստ վիճակագրական ֆիզիկայի, բնապահպանության ընպատակներով բացարձակ անհակադարձելի երևույթների ընթացքի երկարաձգումը ժամանակի մեջ ի վերջո, մեծացնում է այդ երևույթների հակադարձելիության հավանականությունները, այսինքն ապահովում է բնապահպանության խնդրի արդյունավետ լուծումը:

Ամբողջական իմաստով՝ ջերմադինամիկական համակարգը արտաքին միջավայրի հետ դիտարկելիս, **բացարձակ անհակադարձելի են նաև միջանկյալ՝ անհակադարձելի-շրջելի երևույթները,** օրինակ. ջերմային կամ սառեցնող, նաև այլ շարժիչների և մեքենաների աշխատանքը, կենդանի էակի ծնունդը և ամենօրյա գոյապահպանությունը, կամ հիվանդանալն ու բուժվելը, որևէ գործիքի կամ առարկայի կոտրվելն ու սարքվելը, մասնագետի որակավորման բարձրացումը, քանդված շինության վերանորոգումը: Բերված օրինակներից կարևոր եզրակացությունն այն է, որ նըման երևույթների սկզբնական ընթացքում ջերդադինամիկական համակարգի բաղկացուցիչ մասնիկների միջև փոխադարձ կապը խախտվում է միայն մասնակիորեն՝ ոչ լրիվ, որը և հնարավոր է դարձնում վերացնել տեղի ունեցած փոփոխությունները՝ համակարգը վերադարձնել սկզբնական վիճակին այս կամ այն մոտավորությամբ, երբեմն նաև նախնականից առավել կարգավորված վիճակի, արտաքին միջավայրից ստացվող համապատասխան էներգիայի, նյութի, տեղեկատվության շնորհիվ: Այլ խոսքով **անհակադարձելի-շրջելի երևույթները հնարավոր են միմիայն բաց՝ չըմեկուսացված ֆիզիկական համակարգերում,** երբ արտաքին միջավայրի հետ էներգիայի, տեղեկատվության, նյութի փոխանակություն է իրականաց-

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

ԱԿՆԹԱՐԹ

— Ինչպե՞ս լուծել բարդ խնդիրը...

Ինքնուրույն մտածող մարդիկ են պետք

Կրթության գիտահետազոտական ինստիտուտում դասախոսությամբ հանդես եկավ հայ անվանի գիտնական, դոկտոր պրոֆեսոր՝ Գեորգ Խրլուպանը (ԱՄՆ):

Պարոն Գ. Խրլուպանը խոսեց անցման շրջանի կրթության, գիտության, դաստիարակության խնդիրների, սկզբունքների, մեթոդների և նպատակների մասին: Կրթության և գիտության մասին իր ձևակերպումներում նյութը կարևորեց սովորողին ինքնուրույն, ստեղծագործաբար մտածել սովորեցնելը, նրա մեջ ինքնազարգացման ճանապարհով անընդհատ սովորելու պահանջմունք, ունակություն և հմտություն մշակելը և այդ նպատակի իրագործման համար անհրաժեշտ համարեց լիարժեք, ներքին կուռ տրամաբանությամբ ծրագրեր ունենալը, կառուցվածքային հիմնական դրույթներով, որտեղ առկա են միջառարկայական գործընթացների փոխհարաբերությունը:

Ծրագրի իրագործման հաջողության գրավականը պետք է համարել դասագրքերի կառուցվածքային մեթոդական հիմքերը, նրա գաղափարական կողմը ներկայացնող պահանջները, նյութերի մատչելիությունը ինքնուրույն մտածողության զարգացման պայմաններում, հաշվի առնելով յուրաքանչյուր առարկայի առանձնահատկությունները և ամենակարևորը՝ ուսուցման և դասագրքի բովանդակության լիարժեքությունը:

Դպրոցի խնդիրն է, տալ սիստեմավորված ինֆորմացիա, որն իրականացվում է, պահպանելով դիդակտիկայի բոլոր սկզբունքները, նկատի առնելով տվյալ առարկայի պատմական ու տրամաբանական զարգացման կառուցվածքային ամբողջական օրինաչափությունները:

Գիտելիքի դինամիկան պարտադրում է ստեղծել մի այնպիսի սերունդ, որն անընդհատ զարգանալու ձգտում ու պատրաստակամություն ունենա, որովհետև արագորեն փոխվում են տեխնոլոգիաները, կյանքը, մարդկային հարաբերությունները և հմտանալ քայլելու մասնագիտական մակարդակով աշխատելու համար անհրաժեշտ է անընդհատ սովորել, զբաղվել ինքնակրթությամբ, մասնակցել վերապատրաստման դասընթացներին:

Այժմ, երբ հասարակության մթնոլորտը դառնում է ավելի ինտելեկտուալ, ամեն անհատ ձգտում է համալրել իր հիմացության շրջանակները, ինքնազարգացումը դառնում է սոցիալական անհրաժեշտություն, ստիպում է հասարակությանը, ձեռնարկել համապատասխան կազմակերպչական միջոցառումներ, հատկապես ստեղծել վերարտադրման, վերապատրաստման, վարպետության կատարելագործման հաստատություններ:

Վերապատրաստման ծրագրերը, պետք է նպաստեն անհատի բազմակողմանի զարգացմանը, նրա բարեկեցության լավացմանը, նպաստեն աշխատանքային պայմանների բարելավմանը, աշխատանքը հաճելի պահանջ դարձնելը ու տվյալ հիմնարկի արտադրության քանակական ու որակական ցուցանիշների բարձրացմանը:

Սեդա ԳԵՈՐԳՅԱՆ
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու

(Սկիզբը՝ 3-րդ էջում)

Ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքը

վում: Ակնհայտ է, որ **փակ՝ մեկուսացված ջերդադինամիկական համակարգում երևույթը, որ կարող էր դառնալ անհակադարձելի-շրջելի, վերածվում է բացարձակ անհակադարձելիի:** Այսպես. եթե հիվանդը չբուժվի՝ կմահանա, կենդանի կամ բուսական էակը եթե չսնվի՝ չի ապրի, քանդվող շինությունը եթե չվերանորոգվի, ի վերջո կփլվի, մասնագետը, եթե անընդմեջ իր գիտելիքները չխորացնի և չկատարելագործվի, որպես այդպիսին կորակազրկվի և այլն: Ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքը հենց վերաբերում է փակ ֆիզիկական համակարգում տեղի ունեցող երևույթների բացարձակ անհակադարձելիությանը: Այն ունի մի քանի հիմնականում իրար համարժեք ձևակերպումներ, մասնավորապես մաթեմատիկորեն ձևակերպվում է էնտրոպիայի հակացության միջոցով: Հունարեն էնտրոպիա՝ նշանակում է փոխակերպում: Պարզվում է, որ ջերմադինամիկական համակարգի էնտրոպիան այդ համակարգի վիճակի անկանոնությունը՝ քաոսային բնույթը, հետևաբար աշխատանք կատարելու անընդունակությունը բնութագրող մեծությունն է և ըստ ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքի, **մեկուսացված ջերմադինամիկական համակարգի էնտրոպիան չի փոխվում հակադարձելի երևույթների դեպքում և աճում է անհակադարձելի երևույթների հետևանքով:** Այսպիսով, ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքը լայնիմաստ մեկնաբանությամբ նշանակում է, որ փակ՝ մեկուսացված համակարգում, որը կարող է լինել օրինակ մարդ արարածը, կենդանական կամ բուսական աշխարհների որևէ ներկայացուցիչների համախումբ, արդյունաբերական որևէ ձեռնարկություն, մեր հանրապետությունը, Երկրի մարդկությունը, տիեզերական որևէ առարկա, ամբողջ Տիեզերքը և այլն, տեղի ունեցող երևույթների հետևանքով ի վերջո մեծանում է այդ ջերմադինամիկական համակարգի վիճակի անկանոնությունը՝ քաոսը, այլ խոսքով նվազում են աշխատանք կատարելու, նաև առաջադիմելու, զարգանալու ունակությունները, և արդյունքում կրճատվում է այդ ֆիզիկական համակարգի որպես այդպիսինի գոյատևելու ժամանակը: Ջերմադինամիկական հավասարակշռության վիճակը, որին ինքնակամ ի վերջո հասնում է մեկուսացված ջերմադինամիկական համակարգը որոշակի ժամանակից հետո, օժտված է անկանոնության՝ քաոսի ամենաբարձր աստիճանով, այսինքն էնտրոպիայի ամենամեծ արժեքով և պատկերավորը կոչվում է տրվյալ համակարգի «ջերմային մահ»-ի վիճակ: Էնտրոպիայի ձևակերպումից հետևում է, որ ջերմադինամիկական համակարգի որպես այդպիսինի կյանքի տևողությունը երկարաձգելու՝ ժամանակի ընթացքը դանդաղեցնելու անհրաժեշտ նախապայմանն է, որ այդ համակարգը լինի բաց՝ փոխառնչվի արտաքին աշխարհի հետ, ընդ որում միշտ այնպես, որ տվածը գերազանցի ստացածը, այսինքն տեղի ունենան անհակադարձելի-շրջելի երևույթներ, որոնց արդյունքում նվազում է համակարգի էնտրոպիան՝ քաոսը, աճում է կարգավորվածությունը, այլ խոսքով, ֆիզիկական համակարգը հեռանում է ջերմադինամիկական հավասարակշռության վիճակից և հասնում է որևէ կարգավորված վիճակի: Այսպիսով, **չմեկուսացված ջերմադինամիկական համակարգի էնտրոպիայի փոքրացմանը նպաստող գործընթացներով կարելի է այդ համակարգի համար ժամանակի ընթացքը դանդաղեցնել:** Օրինակ, եթե ջերմադինամիկական համակարգի էնտրոպիան չի փոխվում հակադարձելի երևույթների դեպքում և աճում է անհակադարձելի երևույթների հետևանքով: Այսպիսով, ջերմադինամիկայի երկրորդ սկզբունքը լայնիմաստ մեկնաբանությամբ նշանակում է, որ փակ՝ մեկուսացված համակարգում, որը կարող է լինել օրինակ մարդ արարածը, կենդանական կամ բուսական աշխարհների որևէ ներկայացուցիչների համախումբ, արդյունաբերական որևէ ձեռնարկություն, մեր հանրապետությունը, Երկրի մարդկությունը, տիեզերական որևէ առարկա, ամբողջ Տիեզերքը և այլն, տեղի ունեցող երևույթների հետևանքով ի վերջո մեծանում է այդ ջերմադինամիկական համակարգի վիճակի անկանոնությունը՝ քաոսը, այլ խոսքով նվազում են աշխատանք կատարելու, նաև առաջադիմելու, զարգանալու ունակությունները, և արդյունքում կրճատվում է այդ ֆիզիկական համակարգի որպես այդպիսինի գոյատևելու ժամանակը: Ջերմադինամիկական հավասարակշռության վիճակը, որին ինքնակամ ի վերջո հասնում է մեկուսացված ջերմադինամիկական համակարգը որոշակի ժամանակից հետո, կան համակարգը մեր հանրապետությունն է, ապա նրա գոյատևման նախապայմանը յուրաքանչյուրի հոգու և մտքի կատարելության ձգտելու առկայությունն է ամեն ինչում, հոգեկան անհավասարակշռված՝ կարգավորված վիճակ, որին կնպաստի հավանաբար ազգային գաղափարախոսությունը: Հանրապետության գոյատևման, նաև հզորացման, մյուս նախապայմանը սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի կարգավորվածության ապահովումն է, որը հնարավոր է նույնպես անհավասարակշռվածության՝ լարված մրցակցության առկայության դեպքում տարբեր ձեռնարկությունների, հիմնարկների, ինստիտուտների, անհատ գործարարների և այլնի միջև, որը խթանվում է առավելապես արտաքին աշխարհի հետ տարբեր հնարավորություններով իրականացվող փոխառնչություններով: Ընդ որում, այդ հարաբերություններում պետք է պահպանվի կարևորը. արտաքին աշխարհ գումարային արտահանած էնտրոպիան նյութի, էներգիայի, տեղեկատվության միջոցով, միշտ առավել է ներմուծածից:

Ապրող մարդ արարածը, ինչպես կամայական կենդանի էակ, բաց՝ չմեկուսացված ջերմադինամիկական համակարգ է, որն անընդմեջ գտնվում է, առնվազն կենսաբանական իմաստով, անհավասարակշռված, այսինքն որևէ կարգավորվածությամբ օժտված վիճակներում, քանզի նրա մարմնի առանձին մասերն իրենց գործունեությամբ և վիճակներով տարբեր են, ընդ որում անհրաժեշտաբար փոխառնչվում են և՛ իրար, և՛ արտաքին միջավայրի հետ: Մահացած էակի էնտրոպիան մեծագույնն է նրա կենդանի ամենատարբեր վիճակներին համապատասխանող արժեքների համեմատությամբ, քանզի անկենդան վիճակը ջերմադինամիկական հավասարակշռության վիճակ է, երբ մարմնի մասերի ջերմաստիճանները նույնն են և այլևս ոչ մի կապ գոյություն չունի նրանց միջև: Կենդանի էակի, նաև մարդու նյութական մարմնի երկարատև առողջ գոյատևելու նախապայմանն է արտաքին աշխարհին հաղորդվող էնտրոպիան: Գիտակից և մտածող մարդու հոգու և մտքի կարգավորվածության ամենաակնհայտ նախապայմանը ոչ չափանիշը նրա նըպատակների, ձգտումների, ծրագրերի, այդ ամենն իրականացնելու համար իր սեփական ջանքերի և աշխատանքի կարևորության, անհրաժեշտության և շահագրգռվածության առկայությունն է: Քաղցկեղով անհույս տառապող մարդկանցից հաղթահարել են հիվանդությունը և առողջացել նրանք, ովքեր համոզվեն գիտակցել են որոշակի նպատակների, պարտականությունների կատարման անհրաժեշտությունը միմիայն սեփական ուժերով: Այսպիսով մարդու երկարատև գոյության նախապայմանն է՝ անդադար գտնվել հոգեկան, մտային, տեղեկատվական լայնամասշտաբ և նպատակաուղղված փոխառնչությունների մեջ շրջապատի՝ արտաքին աշխարհի հետ:

Այնուամենայնիվ, երբեք չպետք է մոռանալ, որ այս հիանավուրց աշխարհում ամենն ունի սկիզբ և վերջ, ընդ որում կամայական ֆիզիկական համակարգի համար սկզբնական վիճակի էնտրոպիան փոքրագույնն է, իսկ վերջնական վիճակինը՝ մեծագույնը, բնորոշ տվյալ համակարգին: Ֆիզիկական համակարգի էնտրոպիայի նվազմանը նպաստող գործընթացները, որոնք իրականացվում են անհակադարձելի-շրջելի երևույթներով, բացարձակ անհակադարձելի են և ի վերջո նպաստում են արդյունարար՝ ֆիզիկական համակարգ և արտաքին միջավայր միացյալ համակարգի վիճակի էնտրոպիայի աճին, իսկ ֆլուկտուացիաների՝ երևույթների օրինաչափ, ինքնակամ ընթացքից շեղումների հետևանքով համակարգի էնտրոպիայի նըվազմանը նպաստող երևույթների հավանականությունը մարդու համար սովորական տարածաժամանակային տիրույթներում անսահման փոքր է:

Սառա ՄԻՏՈՅԱՆՑ
ՀՊՃՀ-ի ֆիզիկայի դեպարտամենտի դոցենտ

«Անձնազոհ մի ֆրանսուհի»

Ամեն անգամ, անդրադառնալով Հայոց Մեծ Եղեռնի սահմռկեցուցիչ իրադարձություններին, մեր ժողովուրդը երախտագիտությամբ ու մեծագույն ակնածանքով է հիշում օտարազգի բազմաթիվ այն մարդկանց, որոնք լինելով ականատեսը այդ ահավոր ոճրագործության, բարեգթությունից, մարդկային առաքինությունից ու համերաշխությունից դրդված, սրտի ու հոգու թելադրանքով արել են կարելին ու անկարելին, անձնվիրաբար, հաճախ վտանգելով իրենց մյանքը՝ սատար են կանգնել տարաբախտ հայերին, փրկել հարյուրների, հազարների կյանքը:

Այսօր մեր թերթը ուզում է պատմել դրանցից մեկի, ավելի շուտ շատ-շատերի համար անհայտ, հիրավի անձնազոհ մի իրողության մասին, որի հերոսը մի ֆրանսուհի է՝ մեզ անհայտ մի անուն:

Եվ այս հրապարակումը թող լինի մեր և ձեր, սիրելի ընթերցող, շնորհակալությունն ու հարգանքի տուրքը հրաշալի ֆրանսուհու պայծառ հիշատակին:

Նյութը, որ 1902 թվականին հրապարակվել է «Նոր Դար» պարբերականում, գտել և մեզ է տրամադրել մեր մշտական թղթակից Հենրիկ ԽԱՌԱՏՅԱՆԸ:

«Անձնազոհ մի ֆրանսուհի»
(Առանց միջամտության)

«Ֆրանսիական ակադեմիան յուր վերջին նիստերից մեկին Օդինֆրեդ կոչված մրցանակը շնորհեց տիկին Մէյրիէին, որ Ադրիանապոլիսի (Թուրքիա) ֆրանսիական նեկա հյուպատոսի կինն է: Այդ առիթով Փարիզի «Esf Ouesf»-ի տեղեկատու գործակալությունը մեզ հաղորդում է տիկին Մէյրիէի անձնազոհ քաջագործության հետևյալ մանրամասնությունները:

...Հայկական դժբախտությունների ամենատաք ժամանակ պարոն Մէյրիէն գտնվում էր Տիգրանակերտում՝ իբրև ֆրանսիական դեր-հյուպատոս: Կոտորածի միջոցին սարսափահար 700 հայեր ապաստանեցին հյուպատոսարանում, իսկ նրանցից շատերը ցանկություն հայտնեցին Ալեքսանդրետի վրայով (Կիլիկիա) գաղթել օտար երկրներ: Պաշտոնական կոտորածը թեև դադարել էր, բայց անպաշտոն ջարդերը դեռ շարունակվում էին ամեն կողմ, և գրգռված թուրքերն ու քյուրդերը դեռ չէին հանգստացել, ուստի հիշյալ հայերի համար վտանգավոր էր առանձին ճանապարհվել Տիգրանակերտից: Պարոն Մէյրիէ ցանկացավ ինքըն անձամբ ուղեկցել գաղթել ցանկացողներին մինչև Ալեքսանդրետ, սակայն քաղաքում մնացող մյուս հայերը վտանգի մեջ էին, որովհետև նոր կոտորածի լուրեր էին պտըտվում: Այդ հանգամանքը նկատի ունենալով, ճանապարհվողները խնդրեցին պարոն Մէյրիէին մնալ քաղաքում: Տիկին Մէյրիէն առաջարկեց գաղթել ցանկացողներին յուր ուղեկցությունը մինչև Ալեքսանդրետ, և ճանապարհվողները շնորհակալությամբ ընդունեցին տիկնոջ պաշտպանությունը: Մեկնման օրը քաղաքի թուրք կառավարիչն ուզեց անձնապահ զորքեր տալ տիկնոջը, բայց վերջինս պատասխանեց, թե զորքերը պարտավոր են պաշտպանել և գաղթող հայերին, այլապես ինքը կարիք չունի զորքերի:

Քարավանը ճանապարհվեց, և քսան օր էր հարկավոր, որ գաղթողներն Ալեքսանդրետ լինեին: Քարավանը Բիրեջիկ հասավ, որտեղից Եփրատ գետից անցնելու և ճանապարհը շարունակելու համար պետք էր տեղական կառավարիչից հրաման ստանալ: Տիկին Մէյրիէն կանչեց թուրք կառավարողին և ասաց նրան.

— Այս 800 հայերին պիտի Ալեքսանդրետ առաջնորդեմ, խնդրեմ հրաման տվեք, որ ընդրանց հետ ջուրը անցնենք:

— Ինձ ասացին,—պատասխանում է կառավարիչը,— որ Դուք Տիգրանակերտի ֆրանսիական դեր-հյուպատոսի կինը եք, ես ձեր ծառան եմ, բայց ո՞վ կարող է վստահեցնել ինձ, թե այս հայերը չեն գնում Բիրեջիկը թալանելու:

— Ինչպե՞ս կարող են այդ անել, քանի որ թե՛ անզեն են և թե՛ ձեր մարդկանցից քիչ են թվով:

— Այո, բայց ի՞նչ կասի սուլթանը, եթե իմանա, որ ես թողել եմ հայերին ջրից անցնելու: Ձեր տրամադրության տակ եմ, բաց թողեք հայերին, և ձեզ ձեր զավակներով կանցկացնեմ ջրից:

— Շատ լավ,— պատասխանում է տիկին Մէյրիէ:

— Բայց նախ ջրի մյուս կողմը անցկացրեք երեխաներիս, մինչև ես կբանակցեմ հայերի հետ:

Իսկ երբ թուրք կառավարիչը երեխաներին ջրի մյուս կողմը անցկացրեց և եկավ տիկնոջն էլ անցկացնելու, տիկին Մէյրիէ սպառնալից ասաց.

— Լսե՛ք ինձ: Երդվել եմ այս հայերին կամ ազատել և կամ նրանց հետ մեռնել: Եվ ահա թե ինչ որոշեցի: Ամենից հետո ես պետք է անցնեմ ջրից: Իմ բոլոր պաշտպանյալները պետք է ջուրը անցնեն, հակառակ դեպքում՝ ես այստեղ պիտի մնամ նրանց մոտ:

— Լավ իմացեք, նաև որ եթե ջրի մյուս ափին երեխաներիս մի դժբախտություն պատահի, պատասխանատուն դուք կլինեք: Այո, ես Տիգրանակերտի ֆրանսիական դեր-հյուպատոսի կինն եմ, և Ֆրանսիան գիտե, թե ինչպես պետք է հարգել տա իր ներկայացուցիչներին: Արդ, ինչպես կամենաք, այնպես էլ արեք:

Կառավարիչը, այդ խոսքերից վախեցած, ամբողջ քարավանն անվնաս կերպով անցկացրեց ջրի մյուս ափը: Մի քանի օրից հետո տիկին Մէյրիէ վերադառնում էր Տիգրանակերտ՝ ուրիշ հայերի էլ առաջնորդելու:

Ֆրանսիական ակադեմիան ահա այս կնոջը հատկացրեց ՕԴԻՖՐԵԴ անվան մրցանակը, որով Ֆրանսիայում վարձատրում են անձնվեր մարդկանց»:

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

1997 թ. հոկտեմբերի 28-ից 30-ը Երևանի պետական համալսարանում տեղի կունենա հանրապետական գիտաժողով, նվիրված **համակարգերի օպտիմալ ղեկավարման և կայունության** ժամանակակից հարցերին:

Գիտաժողովի ծրագրում նախատեսվում է ընդգրկել այն գիտական աշխատանքները, որոնք վերաբերում են մեխանիկայի հետևյալ բաժիններին՝

1. Մեխանիկական համակարգերի դինամիկա և օպտիմալ ղեկավարում
2. Դիֆերենցիալ խաղեր
3. Առաձգական համակարգերի կայունություն և օպտիմիզացիա
4. Դինամիկական համակարգերի կայունության, դիտման և անորոշության պայմաններում ղեկավարման հարցեր
5. Կառուցվածքների ամրության, կայունության և օպտիմալ նախագծման հարցեր

Գիտաժողովի նյութերի տպագրությունը կազմակերպելու համար խնդրում ենք Ձեզ, մինչև ս.թ. սեպտեմբերի 10-ը կազմկոմիտե ներկայացնել զեկուցման տեքստը մինչև 4 լրիվ էջի սահմաններում, տպագրված 1,5 ինտերվալով, երկու օրինակից, ռուսերեն լեզվով: Ինչպես նաև առանձին ներկայացնել զեկուցման վերնագիրը և կարճ ամփոփում հայերեն, անգլերեն լեզուներով: Աշխատանքը ձևակերպել հետևյալ տեսքով, սովորական A4 չափի թղթի (աջից 1,5 սմ, ձախից 3 սմ, վերևից 2,5 սմ, ներքևից 2 սմ) վերևի ձախ անկյունում նշել աշխատանքի ծածկագիրը (ՈՒԴԿ), 1,5 ինտերվալ թողնելով ձախից տպագրել վերնագիրը (մեծատառերով, 14pt bold), այնուհետև (1,5 ինտերվալից հետո) հեղինակի (ների) ա. հ. ազգանունը: 3 ինտերվալ բաց թողնելով տպագրել աշխատանքի տեքստը (12pt), վերջում նշելով օգտագործված գրականության ցանկը և այն կազմակերպության լրիվ անվանումը, որտեղ կատարված է աշխատանքը:

Տեքստը ներկայացնել կոմպյուտերային եղանակով տպագրված և աշխատանքի հետ ժամանակավորապես կազմկոմիտեին տրամադրել համապատասխան ֆայլը, գրանցված մագնիսական սկավառակի վրա, Word 6 ծրագրերի փաթեթում:

Աշխատանքները ներկայացնել կազմկոմիտե հետևյալ հասցեով՝

Երևանի պետական համալսարանի տեսական մեխանիկայի ամբիոն, Ա. Ա. Ղուկասյանին կամ Վ. Ռ. Բարսեղյանին:

Հասցեն՝ 375049, Երևան, Ալեք Մանուկյան 1, ԵՊՀ, հեռախոս՝ 59-79-65, 57-12-08:

ՀՀ ԳԱԱ մեխանիկայի ինստիտուտ, Վ. Վ. Ավետիսյանին:

Հասցեն՝ 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24 Բ, հեռախոս՝ 52-48-90:

Երևանի պետական համալսարան
ՀՀ ԳԱԱ մեխանիկայի ինստիտուտ
Տեսական և կիրառական մեխանիկայի Հայաստանի ազգային կոմիտե

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ. ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՍԿՍՎՈՒՄ Է

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի Միջազգային գիտակրթական կենտրոնը պատրաստում է բարձրակարգ մասնագետներ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայում ներկայացված գիտական ուղղությունների գծով (ֆիզիկամաթեմատիկական, բնական, հումանիտար և հասարակական գիտություններ): Միջազգային գիտակրթական կենտրոն կարող են ընդունվել բոլոր երկրների բարձրագույն կրթություն ունեցող քաղաքացիները:

Մասնագետների ուսուցումը և որակավորումը ընդգրկում են՝

1. հետդիպլոմային ուսուցում— 3—12 ամիս,
2. ասպիրանտուրա— 3—4 տարի,
3. դոկտորանտուրա— 3—5 տարի:

ա) կազմակերպվում է նաև որակավորման բարձրացում գիտության առաջատար ուղղությունների գծով. 1—6 ամիս,

բ) գիտական համագործակցություն՝ համատեղ հետազոտություններ:

Կիրառվելու է նաև հեռակա և տարածական ուսուցման մեթոդը— հեռաուսուցում:

Գիտակրթական կենտրոնում կազմակերպվում է նաև համակարգչային տեխնիկայի, օտար լեզուների (անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, արաբերեն և այլն) ուսուցում, փիլիսոփայության հատուկ դասընթաց, անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև հայերենի (այդ թվում գրաբար) և ռուսերենի ուսուցում:

Կենտրոնի բոլոր լսարանները և լաբորատորիաները կահավորված են նորագույն սարքավորումներով:

Ունկնդիրները մասնագիտական որակավորումը բարձրացնելու են ՀՀ առաջատար գիտական կենտրոններում, ինստիտուտներում, լաբորատորիաներում:

Գիտակրթական կենտրոնում ընդունելությունը կատարվելու է մրցութային կարգով, ուսուցումը վճարովի է:

Կենտրոնը կազմակերպում է ատենախոսությունների պաշտպանություն՝ ՀՀ մասնագիտական խորհուրդներում:

Կենտրոնի շրջանավարտներին տրվում են դիպլոմներ, վկայականներ և որակավորումը հավաստող այլ փաստաթղթեր:

Կենտրոնում նախապատրաստական աշխատանքներ են ծավալվում վերսկսել սփյուռքահայ մանկավարժների վերապատրաստման դասընթացները:

Հանգամանալից տեղեկությունների համար դիմել՝

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի գիտակրթական կենտրոն՝ տնօրենին:

Հայաստան, 375019, Երևան—19
Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 դ.
հեռ.՝ 27-93-59, հեռ. ֆաքս 27-34-07:

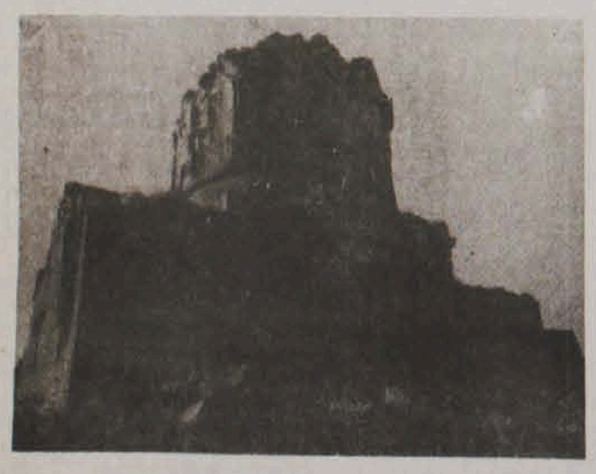

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՎԱԾ Է ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՎ

ԱՄԲԵՐԴԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ՝ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԻՑ ԱՌԱՋ ԵՎ ՀԵՏՈ:

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
Գլխավոր խմբագիր՝
Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ. հեռախոս՝ 22-44-26:

«Պարբերական» հրատարակչության տպարան: Դասիչ՝ 69238, գրանցման վկայական՝ 448: Տպագրված է տպագրության՝ 15.08.1997 թ. (1516—1540):

Թերթի հովանավորն է «ԿԱՆԱՉ» ՓԲԸ

«ГИТУТЮН» —
(«Наука»)
Газета Национальной Академии наук РА